

जा.क्र.कृआ/नपि/विप्र-३/कृषि/राअसुअ-मासु/कापूस/

कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र राज्य, साखर संकुल, पुणे-५

दुर्धनी : ०२०-२५५३७६८९ ई-मेल ddacashcrop@gmail.com

दिनांक -२९/०६/२०१९

प्रति,

१. विभागीय कृषि सहसंचालक, नाशिक/पुणे/औरंगाबाद/लातूर/अमरावती/नागपूर विभाग
 २. जिल्हा अधिकारी कृषि अधिकारी, धुळे, जळगाव, अहमदनगर, औरंगाबाद, जालना, बीड, नांदेड, परभणी, बुलढाणा, अकोला, अमरावती, वाशिम, यवतमाळ, वर्धा, नागपूर, चंद्रपूर.
- विषय:- कृषि उन्नती कार्यक्रमांतर्गत राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान-व्यापारी पिके अंतर्गत सघन कापूस विकास कार्यक्रम २०१९-२० राबविणेबाबत अंतिम मार्गदर्शक सूचना . . .**

- संदर्भ- १. केंद्र शासनाचे पत्र जा.क्र.एफ क्र. ३-१/२०१७/सीयु-४, दि. १५.०३.२०१९ (अलोकेशन)
२. कृषि आयुक्तालयाचे पत्र जा.क्र.सीओए/विप्र-३/एनएफएसएम-सीसी/ कॉटन/एपी/प्रक्र१/१३०/१९ , दिनांक २२.०३.२०१९ (प्रस्तावित वाक्ता)
 ३. केंद्र शासनाचे पत्र जा.क्र.एफ क्र. २-१/२०१५/सीयु-४, दि. ०९.०४.२०१९ (मंजुर वाक्ता)
 ४. शासनाचे पत्र एपी-२०१९/प्र.क्र.२३/४-ए, दि. ०६.०५.२०१९
 ५. कृषि आयुक्तालयाचे पत्र जा.क्र.सीओए/विप्र-३/एनएफएसएम-सीसी/ कॉटन/एपी/२२९/१९ , दि. २४.०५.२०१९
 ६. शासन निर्णय क्र. ०४१८/प्र. क्र. १५५/१४-ओ , दि. २७.०४.२०१८ (उन्नत शेती-समृद्ध शेतकरी मोहिम)
 ७. शासन निर्णय क्र. संकीर्ण २०१७/प्र.क्र. ३१/१७-ओ , दि. १९.०४.२०१७ (डीबीटी)
 ८. शासन निर्णय क्र. सुकून-२०१६/प्र.क्र. ३०१/११-ओ , दि. २१.०१.२०१७ (डीबीटी)
 ९. कृषि आयुक्तालयाचे परिपत्रक जा.क्र.आकृ कक्ष/सुधारित मापदंड/२६६/दि.९.०५.१८ (तपासणी मापदंड)
 १०. कृषि आयुक्तालयाच्या शेतीशाळा मा.सु.जा.क्र/विप्र७/शेतीशाळा/११२०/१९, दि.२४.०५.२०१९
 ११. शासन निर्णय क्रमांक : ओपी-२०१९/प्र.क्र.२२।४ अ दिनांक ०३ जून २०१९.

राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान- व्यापारी पिके अंतर्गत कापूस विकास कार्यक्रम सन २०१४-१५ पासून राबविण्यात येत आहे. संदर्भिय पत्र १ अन्वये केंद्र शासनाने राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान - व्यापारी पिके अंतर्गत कापूस विकास कार्यक्रम २०१९-२० राबविण्यासाठी रक्कम रु. ३९०.०० लाखांचा नियतव्यय महाराष्ट्र राज्यासाठी दिला आहे. त्यानुसार संदर्भ २ अन्वये वार्षिक कृती आराखडा सन २०१९-२० साठी प्रस्तावित करण्यात आला आहे.

संदर्भ २ अन्वये सदर प्रस्तावित कृती आराखड्यास केंद्र शासनाने संदर्भ ३ अन्वये सन २०१९-२० करीता केंद्र:राज्य ६०:४० टक्के यानुसार केंद्र हिस्सा रु. २३४.०० लाख आणि राज्य हिस्सा रु. १५६.०० लाख अशा एकूण रु. ३९०.०० लाख रक्कमेच्या कार्यक्रमास मान्यता प्रदान केली आहे. दरम्यान संदर्भ क्र. ५ अन्वये जिल्हानिहाय, घटकनिहाय भौतिक व आर्थिक कार्यक्रमासह प्रस्तावित कार्यक्रम पूर्वतयारीसाठी आपल्या कार्यालयास पाठविण्यात आला आहे.

सदर कार्यक्रमास संदर्भ क्र.११ च्या शासन निर्णयान्वये राज्य शासनाची प्रशासकिय मान्यता प्राप्त झाली आहे. यास्तव सदर योजना अंमलबजावणीच्या अंतीम मार्गदर्शक सूचना निर्गमित करण्यात येत आहेत.

सन २०१९-२० करीता योजनेतर्गत संदर्भ क्र.५ अन्वये जिल्हानिहाय, घटकनिहाय कार्यक्रम कळवून काही बदल असल्यास प्रस्तावित करण्याबाबत कळविण्यात आले होते. मात्र जिल्ह्यांकडून प्रस्ताव प्राप्त न झाल्याने आता जिल्ह्यानिहाय कळविण्यात आलेल्या लक्ष्यांकाच्या अनुषंगाने उन्नत शेती समृद्ध शेतकरी मोहीमेच्या निकषानुसार जिल्ह्यातील कमी उत्पादकता असलेल्या तालुक्यात आणि तालुक्यातील मंडळात जिल्हास्तरावरुन लक्ष्यांक निश्चित करून देण्यात यावेत. सुक्षम मुलद्रव्य ही बाब निवडलेल्या शेतक-यांनी माती परिक्षण आणि जमिन आरोग्य पत्रिकेतील शिफारशीनुसार स्वर्खर्चाने राबवायची आहे.

त्याप्रमाणे कार्यक्रम राबवण्याबाबत क्षेत्रीय अधिकारी / कर्मचारी यांना सूचना देण्यात याव्यात. कपाशीची लागवड मे अखेर/जुन महिन्याच्या सुरवातीस होत असल्याने केंद्रिय कापूस संशोधन संस्था, नागपूर, महाबीज, राष्ट्रीय बीज निगम तसेच कृषि विद्यापिठे यांचेकडून कापसाचे देशी वाणाचे व संकरित वाणांचे तसेच आंतरपिकासाठी मुग, उडीद चे आवश्यक बियाणे त्वरित आरक्षित करून ठेवावे. संदर्भ ६, ७ व ८ च्या शासन निर्णयातील सूचनांचा पीक प्रात्यक्षिके आयोजित करताना अवलंब करावा. योजनेतर्गत निवडण्यात आलेल्या शेतक-यांना प्रात्यक्षिकासाठी लागणा-या कृषि निविष्टा या प्राधान्याने महाबीज, राष्ट्रीय बीज निगम, कृषि विद्यापिठे, शासकीय जैविक प्रयोगशाळा (बियाणे व जैविक खते व औषधे इ.) या शासकीय संस्थांमार्फत शेतक-यांनी खरेदी प्रथम येणा-यास प्राधान्य या तत्वावर आणि संस्थेस रक्कम अदा करून कृषि निविष्टा त्वरित उचलण्याबाबत कळवावे. या निविष्टांव्यतिरिक्त अन्य निविष्टांची लाभार्थी शेतकरी गटाने खुल्या बाजारातून त्यांच्या पसंतीने खरेदी करावी व त्यानंतर गटातील शेतक-यांच्या आधार संलग्न बँक खात्यात थेट अनुदान जमा करावे. याबाबतची देय रक्कम थेट अनुदान वितरण (डीबीटी) पध्दती संदर्भ ७ व ८ च्या शासन निर्णयानव्ये निश्चित करण्यात आली असून रक्कम शेतक-यांच्या बँक खात्यावर करण्यात यावी. कोणत्याही परिस्थितीत लोकवाटा जमा करण्यात येऊ नये. कृषि विभागामार्फत शेतक-यांना कीटकनाशके, खते, औषधे इ. ची 'जेनेरिक' नावाने शिफारस करण्यात यावी.

आपल्या जिल्ह्यास देण्यात आलेल्या लक्ष्यांकाच्या अनुषंगाने पुरेसे बियाणे शेतक-यांना वेळेत उपलब्ध होईल असे पहावे. बियाणे उपलब्ध नसल्यास तसे संस्थेकडून लिखित स्वरूपात निवेदन घेण्यात यावे. बियाणे उपलब्धते अभावी तालुका / जिल्ह्याचा कार्यक्रम कमी होत असल्यास विभागीय कृषि सहसंचालक कार्यालयास त्वरीत कळवावा. विभागीय कृषि सहसंचालक कार्यालय याबाबतची कारणमिमांसा करून आवश्यकतेनुसार सदरचे क्षेत्र लक्ष्यांक विभागांतर्गत इतर जिल्ह्यास वळती करतील. कापूस लागवडीच्या कालावधीनंतर लक्ष्यांक साध्य होऊ शकत नसल्याबाबतची कोणतीही सबव विचारात घेण्यात येणार नाही.

राज्यातील शेतक-यांचे उत्पन्न सन २०२२ पर्यंत दुप्पट करण्याच्या उद्देशाने सन २०१७-१८ पासून राज्यात "उन्नत शेती-समृद्ध शेतकरी" मोहीम राबविण्यात येत आहे. त्याबाबत सविस्तर मार्गदर्शक सूचना संदर्भ ६ च्या शासन निर्णयानव्ये निर्गमित केल्या असून त्यानुसार खरीप हंगामापासून अंमलबजावणीचे दृष्टीने सुक्षम नियोजन आपल्या स्तरावर केले जावे. योजनेचे भौतिक व आर्थिक लक्ष्यांक प्रपत्र १ (जिल्हानिहाय) सोबत सहपत्रित केले आहेत.

परिशिष्ट १ मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे तिमाही अहवाल (लाभार्थी विगतवारीसह) तिमाही संपताच तर परिशिष्ट २ मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे मासिक प्रगती अहवाल दर महिन्याच्या ५ तारखेस सादर करण्यात यावेत.

सोबत : वरीलप्रमाणे

[Signature]
 (डॉ. एन.टी. शिसोदे)
 कृषि संचालक (विस्तार व प्रशिक्षण)
 कृषि आयुक्तालय महाराष्ट्र राज्य पुणे

प्रत:- माहितीस्तव सविनय सादर.

१) मा. सचिव, कृषि व फलोत्पादन, महाराष्ट्र शासन, कृषि पशंसुवर्धन, दुग्धव्यवसाय विकास व मत्स्यव्यवसाय विभाग, मंत्रालय विस्तार, मुंबई -३२.

२) मा. मंत्री, कृषि, महाराष्ट्र शासन, मुंबई ३२ यांचे स्वीय सहाय्यक.

३) मा. राज्यमंत्री, कृषि, महाराष्ट्र शासन, मुंबई ३२ यांचे स्वीय सहाय्यक.

४) मा. अवर सचिव, राष्ट्रीय अन्नसुरक्षा अभियान कक्ष, कृषि व पदुम विभाग, महाराष्ट्र शासन, मुंबई ३२

प्रत:- माहितीस्तव व आवश्यक त्या कार्यवाहीस्तव सादर

१) मा. व्यवस्थापकीय संचालक, महाराष्ट्र कृषि औद्योगिक विकास महामंडळ, राजन हाऊस, तिसरा मजला, प्रभादेवी, मुंबई २५

२) मा. व्यवस्थापकीय संचालक, महाराष्ट्र राज्य बियाणे महामंडळ, शास्त्रीनगर, अकोला.

३) मा. व्यवस्थापकीय संचालक, महाराष्ट्र राज्य लघुद्योग विकास महामंडळ, मुंबई.

- ४) मा.संचालक, कापूस निदेशनालय, डी.ओ.सी.डी. नागपूर
 ५) संशोधन संचालक, डॉ. पंजाबराव देशमुख कृषि विद्यापीठ, अकोला; वसंतराव नाईक मराठवाडा कृषि विद्यापीठ, परभणी; महात्मा फुले कृषि विद्यापीठ, राहुरी, जि. अहमदनगर
 ६) विभागीय व्यवस्थापक, राष्ट्रीय बीज निगम, गुलटेकडी, मार्केट्यार्ड, पुणे ३७.

२/- यांना विनंती की, सदर कार्यक्रमांतर्गत विभागीय कृषि सहसंचालक कार्यालयाने कृषि विद्यापीठाच्या सहकार्याने निश्चित केलेल्या प्रती हेकटरी खर्च प्रमाणकानुसार निश्चित केलेल्या कृषि निविष्टा मागणीनुसार यथाशिघ्र पुरविण्यात याव्यात.

प्रत सहपत्रासह माहितीसाठी व कार्यवाहीसाठी रवाना.

- १) कृषि संचालक (सर्व)
- २) कृषि उपसंचालक, आयुक्त कक्ष, कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र राज्य, पुणे - १.
- ३) कृषि उपसंचालक (माहिती), कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र राज्य, पुणे-५ आवश्यक त्या प्रसिध्दीसाठी.
- ४) कृषि उपसंचालक (नियोजन), कृषि आयुक्तालय, म.रा., पुणे-५
- ५) कृषि उपसंचालक (विप्र १)/ (विप्र ७),, कृषि आयुक्तालय, म.रा., पुणे-५
- ६) कक्ष अधिकारी (४अे), कृषि व पदुम विभाग, महाराष्ट्र शासन, मंत्रालय, मुंबई -३२
- ७) कार्यासन अधिकारी, नि.व.गु.नि.-५, कृषि आयुक्तालय, म.रा. पुणे-१
- ८) कृषि उपसंचालक (प्रकल्प), कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र राज्य, पुणे यांना संकेतस्थळावर प्रसिध्दीसाठी.

प्रतिलिपी - कृषि उपसंचालक, (औजारे/किना, गुनि-५), कृषि आयुक्तालय, म.रा. पुणे-१ यांना सहपत्रासह माहितीसाठी व कार्यवाहीसाठी रवाना.

२/- यांना कळविण्यात येते की, स्थानिक गरजेनुरुप घ्यावयाचे घटक अंतर्गत कॉटन श्रेडर या यंत्रासाठी केंद्र शासनाकडे सन २०१९-२० करिता रक्कम ८५.०० लाख निधी प्रस्तावित केला आहे. करिता सदर कार्यक्रम राज्यात राबविण्यासाठी कृषि यांत्रिकीकरण अंतर्गत राबविण्यात येणा-या प्रक्रियेमध्ये (जसे ऑनलाईन अर्ज मागविणे, छाननी इ.) या कार्यक्रमाची व या घटकाची नोंद घेऊन पुढील आवश्यक ती कार्यवाही करावी.

**कृषि उन्नती कार्यक्रमांतर्गत राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान-व्यापारी पिके अंतर्गत सन २०१९-२० मध्ये
सघन कापूस विकास कार्यक्रम राबविणेबाबतच्या मार्गदर्शक सूचना**

सन २०१४-१५ पासून राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान- व्यापारी पिके या अंतर्गत कापूस विकास कार्यक्रम राबविण्यात येत आहे. या अंतर्गत सन २०१९-२० मध्ये आद्यरेषिय प्रात्यक्षिके (देशी आणि अती लांब धाग्याच्या कापूस /अती लांब धाग्याच्या कापसाचे बिजोत्पादन, कापूस पीक आधारित अंतरपीक पध्दती आणि देशी वाणाच्या कापसाची अतीघन लागवड पध्दत), राज्यस्तरीय प्रशिक्षण, ऑनलाईन पेस्ट मॉनिटरिंग ॲड ॲडवायजरी सर्विसेस (ओपीएमएस) आणि स्थानिक गरजेनुरुप घ्यावयाचे कार्यक्रम या घटकांचा समावेश केला आहे. यासाठी केंद्र:राज्य :: ६०:४० टक्के याप्रमाणे कार्यक्रम राबविण्यात येणार आहे. १२ व्या पंचवार्षिक योजनेत अन्नधान्याच्या गरजेसोबतच नगदी पिकांचीही गरज भागविण्यासाठी कापूस पिकांतर्गत अन्नधान्य पिकांचा समावेश करण्यात आला आहे.

या कार्यक्रमाची उद्दीष्ट पुढील प्रमाणे आहेत :-

- १) कापूस आधारित पीक पध्दतीस चालना देणे.
- २) कापूस पिकात कडधान्य अंतरपिकास प्रोत्साहन देणे.
- ३) कापूस पिकात एकात्मिक कीड व्यवस्थापन, कापसाच्या देशी वाणांची अतीघन लागवड, अधिक लांब धाग्याच्या कापसाच्या वाणांची प्रात्यक्षिके आयोजित करून कापूस उत्पादनास चालना देणे.
- ४) मनुष्यबळ विकासासाठी राज्यस्तरीय प्रशिक्षण
- ५) ऑनलाईन पेस्ट मॉनिटरिंग ॲड ॲडवायजरी सर्विसेस (ओपीएमएस) (क्रॉपसॅप शी संलग्न) द्वारे कापसावरील कीड व रोगाचे वेळीच नियंत्रण करणे
- ६) स्थानिक गरजेनुरुप घ्यावयाच्या कार्यक्रमास प्रोत्साहन देणे.

योजनेत अंतर्भूत जिल्हे -ही योजना राज्यातील खालील प्रमुख १६ कापूस उत्पादक जिल्ह्यांमध्ये राबविण्यात येत आहे.

अ.क्र.	विभाग	जिल्ह्याचे नांव
१	नाशिक	१) धुळे २) जळगाव
२	पुणे	३) अहमदनगर
३	औरंगाबाद	४) औरंगाबाद ५) जालना ६) बीड
४	लातुर	७) नांदेड ८) परभणी
५	अमरावती	९) बुलढाणा १०) अकोला ११) अमरावती १२) वाशिम १३) यवतमाळ
६	नागपूर	१४) वर्धा १५) नागपूर १६) चंदपूर

सदर जिल्ह्यातील कापूस पिकाचे क्षेत्र व उत्पादकता वृद्धीच्या उद्देशाने अभियानाची अंमलबजावणी करण्यात येत आहे.

➤ अभियान अंमलबजावणीचे वेळापत्रक :

अ.क्र.	कार्यवाहीचा तपशील	अंतिम तारीख
१	प्रकल्प निवड व प्रकल्प आराखडा तयार करणे	२० मे
२	नोंदणीकृत गटांची/शेतकरी उत्पादक कंपनीची निवड	२० मे
३	गटांची सभा- कार्यक्रम नियोजन व गटाच्या/ लाभार्थ्याच्या जबाबदान्या	२५ मे
४	पीक प्रात्यक्षिकांसाठी लाभार्थी निवड	२५ मे
५	पीक संरक्षणासाठी कीटकनाशके व जैविक कीटनाशके वाटप	२५ मे
६	ऑनलाईन पेस्ट मॉनिटरिंग सर्विसेस (ओपीएमएस) क्षेत्र-लाभार्थी निवड	२५ मे
७	स्थानिक गरजेनुरुप घ्यावयाचे कार्यक्रम: कॉटन श्रेडर या घटकासाठी लाभार्थी निवड	२५ मे
८	राज्यस्तरीय प्रशिक्षण	३० जुन
९	बियाणे, बीजप्रक्रिया व पेरणीपूर्व आवश्यक निविष्ट मागणी	३० मे

अ.क्र.	कार्यवाहीचा तपशील	अंतिम तारीख
१०	इतर निविष्टांची मागणी	१० जुन
११	बियाणे व पेरणीपूर्व आवश्यक निविष्टा पुरवठा	१० जुन
१२	इतर निविष्टा पुरवठा	१५ जुन
१३	क्षेत्रिय तपासणी तसेच अंतिम निवडलेल्या लाभार्थींची माहिती वेबसाईटवर भरणे	३१ जुलै
१४	शेती दिनाचे आयोजन करणे	ऑगस्ट-सप्टेंबर
१५	कॉटन श्रेडर या निवडलेल्या लाभार्थींस पुरवठा / लाभार्थीकडून प्रापण निवड	३० सप्टेंबर
१६	पीक कापणी व उत्पादन अहवाल संकलन	३१ डिसेंबर
१७	यशोगाथा सादर करणे	१५ मार्च

टीप : सदर बेळापत्रक लाक्षणीक स्वरूपाचे असून स्थानिक परिस्थितीनुरूप आवश्यक ते बदल लागु राहतील

➤ तालुका निवड -

१. राज्याच्या सरासरी उत्पादकतेपेक्षा कमी उत्पादकता असलेल्या तालुक्यांची निवड या कार्यक्रमात करावयाची आहे. तालुकानिहाय उत्पादकता वाढीचे लक्ष्यांक उन्नत शेती-समृद्ध शेतकरी मोहिमेच्या शासन निर्णयानुसार ठरवून दिल्याप्रमाणे जिल्ह्यातील सांख्यिकी विभागाच्या तालुकानिहाय तपशिलानुसार निर्धारित करावेत. त्यानुसार जिल्ह्याने तालुकानिहाय लक्ष्यांक निश्चित करून कृषि आयुक्तालयास कळवावी. तालुक्यातील प्रकल्प क्षेत्र निवडताना त्या तालुक्यातील सर्वांत कमी उत्पादकता असणा-या मंडळाची निवड करून प्रकल्प राबवावा.
२. जिल्ह्यातील अनुसूचित जाती (किमान १६ टक्के) व अनुसूचित जमाती (किमान ८ टक्के) यांच्या लोकसंख्येच्या टक्केवारीच्या प्रमाणात लाभार्थींची निवड करावी. तसेच सर्व प्रवर्गातील लाभार्थींच्या ३० टक्के महिलांची निवड करावी. जिल्ह्यासाठी प्राप्त होणारा आर्थिक कार्यक्रम राबविताना प्रवर्गनिहाय असलेल्या टक्केवारीच्या प्रमाणात कार्यक्रम राबविण्यात यावा.

➤ प्रकल्प आखणी

सन २०१९-२० चा कार्यक्रम १० हेक्टरचा एक या प्रमाणे लघु प्रकल्पाच्या (क्लस्टर) स्वरूपात राबविणे बंधनकारक राहील. या प्रकल्पाचे उदीष्ट व त्यावरून जो परिणाम अपेक्षित आहे यांची नीट मांडणी करून लघु प्रकल्प आराखडा तयार करण्यात यावा. निवड केलेल्या क्षेत्राच्या पायाभूत सर्वेक्षणाचे (बेसलाईन सर्वे) काम पूर्ण करून सोबत सहपत्रित केलेल्या विहित प्रपत्रात माहिती भरून प्रकल्पातील उत्पादकतेच्या लक्ष्यांकासह प्रकल्प आराखडा तयार करून त्यास जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी यांनी मान्यता प्रदान करावी. निवड करण्यात आलेल्या प्रकल्प क्षेत्राची निवड इतर कोणत्याही योजनेमध्ये/प्रकल्पामध्ये करू नये. जर प्रकल्प क्षेत्राची एका पेक्षा जास्त प्रकल्पांमध्ये निवड केल्याचे आढळून आल्यास प्रकल्पाचा संपूर्ण खर्च वसूल पात्र राहील. तसेच प्रकल्प पूर्ण झाल्यानंतर त्यात कितपत यश आले आहे, याचा प्रगती अहवाल साध्य झालेली उत्पादकता, पीक कर्जाचे स्केल ऑफ फायनान्स या अनुरंगाने तयार करण्यात यावा. तसेच विविध बाबी राबविताना पीक वाढीच्या विविध अवस्थेतील फोटोसहीत यशोगाथा तयार करावी.

➤ योजनेमध्ये राबविण्यात येणारे घटक

१. एकात्मिक पीक व्यवस्थापन (आयसीएम) आद्यरेषिय प्रात्यक्षिक
२. देशी आणि अती लांब धाग्याच्या कापसाचे बिजोत्पादनाची आद्यरेषिय प्रात्यक्षिक
३. आंतरपिक पध्दतीचे आद्यरेषिय प्रात्यक्षिक
४. देशी / सरळ वाणाच्या कापसाच्या अतीघन लागवडीच्या चाचण्या
५. पीक संरक्षण औषधी व बायो-एजंटच चे वितरण
६. राज्यस्तरीय प्रशिक्षण
७. स्थानिक पुढाकाराच्या बाबी- अ. ऑनलाईन पेस्ट मॉनिटरिंग अॅण्ड अँडवायझरी सिस्टीम (ओपीएमएस)
- ब. कॉटन श्रेडर

➤ पीक प्रात्यक्षिके

राज्यातील विविध पिकांची उत्पादकता वाढविण्याच्या हेतूने तंत्रज्ञान प्रसाराचे साधन म्हणून पीक प्रात्यक्षिके शेतक-यांच्या शेतावर आयोजित करण्यात येतात. संदर्भ क्र.६ उब्रत शेती-समृद्ध शेतकरी मार्गदर्शक सुचना व संदर्भ क्र.१० अन्वये कृषि आयुक्तालयाच्या शेतीशाळा मार्गदर्शक सुचनेनुसार क्रॉपसॅप अंतर्गत घेण्यात येणा-या शेतकरी शेतीशाळा (FFS) संलग्न प्रात्यक्षिके राबविण्यात यावीत. सर्व शेतक-यांसोबत नियमित संवाद साधणे व तंत्रज्ञान प्रसारासाठी प्रात्यक्षिकांच्या प्रभावी अंमलबजावणीसाठी पुढील प्रमाणे कार्यवाही करावी.

१. पीक प्रात्यक्षिक १० हेक्टर क्षेत्रावर घेण्यात यावे व हे क्षेत्र शक्यतो सलग असावे.
२. पीक प्रात्यक्षिकाची अंमलबजावणी करण्याची जबाबदारी कृषि सहाय्यकाची राहील.
३. निवड केलेल्या मंडळात सदर योजनेतर्गत एकच पीक प्रात्यक्षिक घेता येईल. संबंधित कृषि पर्यवेक्षकांनी दर १५ दिवसाला पीक प्रात्यक्षिकांना नियमितपणे भेट द्यावी व शेतक-यांना मार्गदर्शन करावे. तसेच कृषि सहाय्यकांना पुढील भेटीपर्यंत प्रात्यक्षिकांतर्गत करावयाच्या कामांबाबत सूचना द्याव्यात आणि भेटीवेळी झालेल्या कामाचे मुल्यमापन करून आपला अहवाल वरीष्ठ कार्यालयास नियमितपणे सादर करावा. संबंधित मंडळ कृषि अधिकायांनी १५ दिवसातून एकदा किमान एका पीक प्रात्यक्षिकास भेट द्यावी व आपला अहवाल प्रपत्र १ मध्ये सादर करावा. तालुका कृषि अधिकायांनी दर महिन्याला जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकायांना पीक प्रात्यक्षिकाचा अहवाल सादर करावयाचा आहे.

प्रपत्र १

कृषि उन्नती कार्यक्रमांतर्गत राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान-व्यापारी पिके अंतर्गत संघन कापूस विकास कार्यक्रम सन २०१९-२०

१) आयसीएम २) आंतरपीक ३) एचडीपीएस प्रात्यक्षिक प्रकारानुसार कापूस व आंतरपिक (असल्यास) उत्पादकता स्वतंत्रपणे नमुद करावी.

अ.क्र.	बाब	तालुका	प्रात्यक्षिकाखालील क्षेत्र	उत्पादकता (किलो/हे.) लिंट	
				प्रात्यक्षिक प्लॉट	तुलनात्मक प्लॉट

४. विभागातील प्रत्येक अधिकायाने किमान एक प्रात्यक्षिक दत्तक घ्यावे. सदर प्रात्यक्षिकास नियोजनापासून वेचणी व पिकाचे अवशेष काढेपर्यंत दर महिन्याला एक भेट देऊन योग्य ते मार्गदर्शन करावे. याबाबतचा अहवाल वरीष्ठ कार्यालयास सादर करावा.
५. तालुक्यातील कापूस पिकाची सरासरी उत्पादकता, राज्यात काही शेतक-यांनी कापूस पिकात मिळविलेली उच्चतम उत्पादकता आणि त्या पिकाची विद्यापीठाने ठरवून दिलेली अनुवांशिक उत्पादनक्षमता (जेनेटिकल पोटेंशियल) यामध्ये मोठी तफावत आहे. ही तफावत कमी करून पिकांची उत्पादकता वाढविण्यासाठी स्थानिक कृषि हवामान पद्धतीचा विचार करून संबंधित कृषि विद्यापीठाच्या कार्यक्षेत्रातील कापूस पिकासाठी कृषि विद्यापीठाच्या शास्त्रज्ञाने (संचालक, संशोधन/संचालक, विस्तार) आधुनिक तंत्रज्ञान निश्चित करून विभागीय कृषि सहसंचालकांना द्यावे. विभागीय कृषि सहसंचालकांनी या कामी कृषि विद्यापीठ, कृषि विभागाचे क्षेत्रिय अधिकारी व अन्य संस्थांशी समन्वय साधून तंत्रज्ञान निश्चित करून घ्यावे व हे तंत्रज्ञान शेतक-यांपर्यंत पोहोंचविण्याच्या दृष्टीने विस्तार कार्याचे तसेच पीक प्रात्यक्षिकांचे नियोजन करावे. तंत्रज्ञान निश्चितीसाठी कापूस पिकाचे उच्चतम उत्पादन घेतलेल्या शेतक-यांची देखील मदत घेण्यात यावी.
६. एकूण १० हेक्टर क्षेत्र असणा-या शेतक-यांचे समुह/गटामार्फत प्रात्यक्षिकांची अंमलबजावणी करण्यात यावी. गटामधील जे शेतकरी शासनाने ठरवून दिलेल्या तंत्रज्ञानाप्रमाणे पीक प्रात्यक्षिकांचे आयोजन करण्यास तयार असतील अशा शेतकरी समुहांना लाभार्थी म्हणून निवडण्यात यावे. गावातील अधिक गटांची इच्छुकता प्राप्त झाल्यास लाभार्थी गटाची लॉटरी पद्धतीने निवड करण्यात यावी. प्रत्येक शेतकरी गटात किमान १० शेतक-यांचा तसेच १० हे. क्षेत्राचा समावेश असणे बंधनकारक राहील. प्रत्येक शेतक-याला कमीतकमी एक एकर व जास्तीतजास्त एक हेक्टर क्षेत्र मर्यादेपर्यंत आर्थिक लाभ देण्यात येईल.

७. पीक प्रात्यक्षिकासाठी निवडण्यात आलेल्या शेतक-यांना वाटप केलेल्या मृद आरोग्य पत्रिकेआधारे अथवा ज्या ठिकाणी मृद आरोग्य पत्रिका उपलब्ध नसेल अशा ठिकाणी मृद तपासणी करून त्या अहवालाप्रमाणे लागणा-या निविष्टा निश्चित कराव्यात. सदर निविष्टा संबंधित कृषि विद्यापीठाच्या शास्त्रज व संबंधित विभागीय कृषि सहसंचालक यांनी निश्चित कराव्यात. प्रात्यक्षिकासाठी लागणा-या निविष्टा प्राधान्याने महाबीज, राष्ट्रीय बीज निगम, कृषि विद्यापीठे, शासकीय जैविक प्रयोगशाळा (बियाणे, खते व औषधे इ.) या शासकीय संस्थांमार्फत शेतक-यांनी खरेदी कराव्यात. या निविष्टांव्यतिरिक्त आवश्यक अन्य निविष्टांची लाभार्थी शेतकरी गटाने खुल्या बाजारातून त्यांच्या पसंतीने खरेदी करावी व त्यानंतर गटातील शेतक-यांच्या आधार संलग्न बँक खात्यात थेट अनुदान जमा करण्यात यावे. लाभार्थी गटाने तसेच कृषि सहाय्यक यांनी पीकनिहाय वितरण केलेल्या व वापरलेल्या निविष्टांच्या नोंदी नोंदवही ठेवाव्यात. कृषि विभागामार्फत शेतक-यांना कीटकनाशके, खते व औषधे इ. ची ‘जेनेरिक नावाने’ शिफारस करावी.
८. पीक प्रात्यक्षिके राबविताना कृषी विद्यापीठाने पीकनिहाय व पिकाच्या वाढीच्या अवस्थानुसार केलेल्या शिफारशीचा अवलंब करावा. तसेच रासायनिक खतांवरील खर्च कमी करण्यासाठी आयुक्तालयाचे दि. २३ मे २०१६ च्या ‘पिकांचे उत्पादनावर परिणाम न करता उत्पादन खर्च कमी करण्याच्या उपाययोजना’ बाबतच्या परिपत्रकातील सूचनांचा अवलंब करावा. प्रात्यक्षिक क्षेत्रामध्ये लाभार्थ्यांनी स्वखर्चाने केलेल्या अन्नद्रव्यांच्या प्रत्यक्ष वापराबाबतच्या नोंदी कृषि सहाय्यक ठेवाव्यात.
९. ज्या शेतक-यांकडे सिंचन सुविधा असेल अथवा मागेल त्याला शेतकळे, जलयुक्त शिवार इत्यादि योजना/उपक्रमाच्या माध्यमातून विकसित सिंचन सुविधेचा लाभ होऊ शकतो आणि जे शेतकरी सूक्ष्म सिंचनाचा वापर करतील, त्यांना विशेष प्राधान्य देण्यात यावे.
१०. पीक प्रात्यक्षिकाद्वारे कृषि विद्यापीठाने शिफारस केलेल्या तंत्रज्ञानाचा वापर तसेच कीड/रोग नियंत्रण, पिकात ओलावा राखणे व उत्पन्नात वाढ करणे इ. बाबी साध्य कराव्यात.
११. पीक प्रात्यक्षिकामध्ये वापरलेले तंत्रज्ञान या प्रात्यक्षिकामध्ये सहभागी नसणा-या राज्यातील इतर सर्व शेतक-यांपर्यंत पोहोचविष्यासाठी प्रात्यक्षिकाचे शेतावर स्थानिक शेतक-यांच्या भेटीचे आयोजन करण्यात यावे.
१२. प्रत्येक पीक प्रात्यक्षिकाकरिता शेतकरी गटाच्या व कृषि पर्यवेक्षकांच्या उपस्थितीत शास्त्रोक्त पद्धतीने पीक कापणी प्रयोग घ्यावेत. त्याचबरोबर रेंडम पद्धतीने कंट्रोल प्लॉटची निवड करून तेथील उत्पादकतेच्या नोंदी ठेवाव्यात. याची संपूर्ण जबाबदारी संबंधित कृषि सहाय्यक व कृषि पर्यवेक्षकांची राहील. आणि याचे संपूर्ण संनियंत्रण तालुका कृषि अधिकारी यांनी करून पीक प्रात्यक्षिकांच्या उत्पादकतेची माहिती गावनिहाय/ पीकनिहाय/ महसूल मंडळनिहाय संकलित करावी. तालुक्यातील पीक प्रात्यक्षिकांच्या उत्पादकतेचा अहवाल जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी यांनी संकलित करून कृषि आयुक्तालयास सादर करावा. सदर अहवाल कापूस पिकाच्या अंतिम वेचणीनंतर १५ दिवसांमध्ये कृषि आयुक्तालयास सादर करण्याची दक्षता घ्यावी. पीक प्रात्यक्षिकामध्ये पीक कापणी प्रयोगाचे प्रत्यक्ष आयोजन करून पीक कापणीचा अहवाल प्रपत्र २ मध्ये सादर करण्याची प्राथमिक जबाबदारी कृषि सहाय्यकांची असल्याने त्यांनी विहित कालावधीत अहवाल सादर करावा.
१३. पीक प्रात्यक्षिकांतर्गत विहित केलेल्या कमाल देय मर्यादेच्या आतच अनुदान अनुजेय राहील याची कृपया नोंद घ्यावी. प्रात्यक्षिकांसाठी खरेदी लाभार्थी गटाने स्वतः करावयाची असून अनुदान थेट बँक खात्यावर जमा करावयाचे असल्याने लाभार्थी हिश्याचा प्रश्न उद्भवत नाही.
१४. पीक प्रात्यक्षिकांसाठी आकस्मिक खर्चासाठी मंजूर रु. १००० प्रती हेक्टर ही तरतुद शेती दिन, प्रशिक्षण/प्रसिद्धी साहित्य, शास्त्रज व कृषि तज यांच्या भेटी व मार्गदर्शन व आकस्मिक खर्च इ. साठी खालीलप्रमाणे वापरावी.
- ऑगस्ट-सप्टेंबर महिन्यामध्ये प्रात्यक्षिक प्लॉटवर शेतीदिनाचे आयोजन करून परिसरातील शेतक-यांच्या भेटी घडवून आणाव्यात. शेती दिनास स्थानिक लोकप्रतिनिधीना बोलवावे. शेतीदिनासाठी प्रति हेक्टर रु. २५०/- या मर्यादेत खर्च करण्यात यावा. याद्वारे राबविलेल्या तंत्रज्ञानास व्यापक प्रसिद्धी घ्यावी
 - प्रशिक्षण/प्रसिद्धी साहित्यासाठी प्रति हेक्टर रु. २५० तरतुद असून सदर तरतूद लाभार्थ्याला शेतकरी मासिकाचे वर्गणीदार करण्यासाठी वापरावी. याबाबतचा अहवाल शेतकरी मासिक कार्यासनास व या कार्यासनास स्वतंत्रपणे पाठवावा. मात्र लाभार्थी शेतकरी मासिकाचा सभासद असल्यास अन्य स्वरूपाचे प्रशिक्षण साहित्य उपलब्ध करून घ्यावे.

- शास्त्रज्ञ व कृषितज्ञ यांच्या भेटी व मार्गदर्शनासाठी रु.३०० प्रति हेक्टर अनुदान असून पेरणीपूर्व/ पिकाचे वाढीच्या कालावधीमध्ये तसेच काढणीपश्चात कालावधीमध्ये प्रात्यक्षिक प्रकल्प क्षेत्रास कृषी विद्यापीठ/ कृषी महाविद्यालय/ कृषी विज्ञान केंद्र/ कृषी संशोधन केंद्र येथील शास्त्रज्ञ यांच्या भेटी व लाभार्थ्यांशी संवाद घडवून आणावा. त्यांनी केलेल्या मार्गदर्शनाची नोंद कृषि सहाय्यकांनी क्षेत्रिय स्तरावरील नोंदवहीत करावी.

- उर्वरित रक्कम रु.२०० प्रति हेक्टर आकस्मिक खर्च-प्रात्यक्षिक नोंदवही इ. साठी खर्च करण्यात यावे.

१५. तालुका/ जिल्ह्यातील निवडक ३ यशोगाथा कृषि आयुक्तालयास सादर कराव्यात. त्यानुसार महत्वाच्या टप्पातील पिकाच्या वाढीच्या अवस्थेतील छायाचित्रे काढून पाठवावीत.

सर्व प्रात्यक्षिकांसाठी संबंधित कृषि सहाय्यक यांनी प्रात्यक्षिकांचे सर्व अभिलेख ठेवणे बंधनकारक असून वरिष्ठ अधिका-यांनी वेळोवेळी प्रात्यक्षिकांना भेटी देऊन मार्गदर्शन करावे. प्रात्यक्षिके राबविण्याची संपूर्ण जबाबदारी कृषि सहाय्यकांची राहील व गावनिहाय संकलित केलेल्या पीक कापणी निरक्षण अहवालाची एकत्रित नोंद मंडळस्तर एका स्वतंत्र नोंदवहीत ठेवणे मंडळ कृषि अधिका-यांना बंधनकारक राहील. कृषि सहाय्यकांनी पिक कापणी नोंदवही प्रपत्र २ नुसार ठेवावी. याबाबत तालुका कृषि अधिकारी, उप विभागीय कृषि अधिकारी, जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी यांची सनियंत्रण व प्रशासकीय जबाबदारी राहील. प्रत्येक प्रात्यक्षिका शेजारी गुणात्मक तुलनेसाठी शेतक-याने स्थानीक पद्धतीने घेतलेल्या तेवर्ण्याच क्षेत्राचा कंट्रोल प्लॉट निवडावा. दोन्ही क्षेत्राच्या पिकाच्या पेरणीपासून कालक्रमानुसार वापरलेल्या नोंदी बरोबरच त्यासाठी आलेल्या खर्चाची तारीखवार नोंद व दोन्ही क्षेत्रातून आलेल्या उत्पादनाची सांख्यिकी पद्धतीने पीक कापणी प्रयोग घेऊन विश्लेषणात्मक नोंदी खालील प्रपत्रात ठेवाव्यात.

प्रपत्र २

कृषि उन्नती कार्यक्रमांतर्गत राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान-व्यापारी पिके अंतर्गत सघन कापूस विकास कार्यक्रम सन २०१९-२०

कृषि सहाय्यक स्तरावरील पीक कापणी प्रयोग नोंदवही नमुना

(१)आयसीएम २)आंतरपीक ३)एचडीपीएस प्रात्यक्षिक प्रकारानुसार कापूस आणि आंतरपिकाची उत्पादकता इ.ची नोंदवही

सहभागी शेतक-यांचे नाव व शेत गट क्र.	प्रात्यक्षिकातील क्षेत्र (हे.)	मिळालेले उत्पादन (किंव.हे.)	किमान आधार भूत किंमतीनुसार मिळालेले उत्पन्न (रु./हे.)	प्रात्यक्षिकातील मिळालेले निव्वळ उत्पन्न (रु./हे.)
एकूण			प्रात्यक्षिकातील नियंत्रित प्लॉट	

वरीष्ठ अधिका-याने या नोंदवहीत तपासणी करून दिनांकासहित अभियाय नोंदवून स्वाक्षरी करावी.

- प्रात्यक्षिकांचे अनुभवावरून गावातील /जवळपासच्या क्षेत्रातील किती शेतक-यांनी तंत्रज्ञान अवलंब केला.
- त्यांची शेतकरी संख्या . . . व क्षेत्र . . . हेक्टर
- प्रात्यक्षिकास भेटी दिलेल्या शेतक-यांची संख्या
- सदर अभिलेख अभियानाच्या मुल्यमापनाचे वेळी उपलब्ध करून देणे बंधनकारक राहील.

सदर कृषि सहाय्यकाची बदली झाल्यास नोंदवही रुजु होणा-या नवीन कृषि सहाय्यकाकडे वर्ग करावी. सदर अभिलेख कायमस्वरूपी (२० वर्ष) जतन करणे बंधनकारक राहील.

- तालुक्याची सरासरी उत्पादकता
- प्रात्यक्षिकासाठी निर्धारित उत्पादकता
- प्रात्यक्षिकात आलेली उत्पादकता

कृषि सहाय्यकांनी त्यांचेकडे घेतलेल्या प्रात्यक्षिकांचा सर्व शेतक-यांचा उत्पादन व खर्चाचा अहवाल प्रपत्र ३ मध्ये जतन करावा व त्याची एक प्रत तालुका कृषि अधिका-यांना सादर करावी. तालुकास्तरावर प्रात्यक्षिकातील सर्व शेतक-यांचे या पीक कापणीत आलेल्या उत्पादनाचा पिकनिहाय अहवाल संकलित करावा व संकलित केलेला खरीप व रबीचा अंतिम अहवाल (Excel sheet मध्ये) जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी यांना सादर करावा. जिल्ह्याचा संकलित अहवाल विभागीय कृषि सहसंचालक यांना सादर करून विभागाचा संकलित अहवाल कृषि आयुक्तालयास ई-मेलद्वारे ddacashcrop@gmail.com या ई-मेल वर सादर करावा.

प्रपत्र ३

कृषि उन्नती कार्यक्रमांतर्गत राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान-व्यापारी पिके अंतर्गत सघन कापूस विकास कार्यक्रम सन २०१९-२०
पीक प्रात्यक्षिकातील उत्पन्न व खर्चाबाबतचा अहवाल (गावनिहाय तालुका)

शेतक-यांचे नाव व गट क्र.	प्रात्यक्षिक प्रकार	प्रात्यक्षिक प्लॉटमधी ल एकूण खर्च (रु.)	पारंपारीक पद्धतीचे प्लॉटमधील एकूण खर्च (रु.)	प्रात्यक्षिक प्लॉटमधील उत्पादन (किंव./हे.)	पारंपारीक पद्धतीचे प्लॉटमधील उत्पादन (किंव./हे.)	बाजारभावानुसार उत्पन्न (रु./हे.)	मिळालेले प्रात्यक्षिकातील मिळालेले निव्वळ वाढीव उत्पन्न (रु./हे.)
						प्रात्यक्षिकातील	पारंपारीक पद्धतीचे प्लॉटमधील
आयसीएम							
आंतरपीक							
एचडीपीएस							

प्रात्यक्षिक अंमलबजावणीबाबत सर्वसाधारण सूचना

- प्रात्यक्षिक क्लस्टरसाठी निवड केलेल्या क्षेत्राचे मंडळ कृषि अधिकारी यांनी कृषि सहाय्यक व कृषि पर्यवेक्षक यांच्या मदतीने पायाभूत सर्वेक्षण काम पूर्ण करून क्लस्टरमधील उत्पादकतेच्या लक्षांकासह प्रकल्प आराखडा तयार करावा व त्याची योग्यता विचारात घेवून त्यास जिल्हा अधीक्षक कृषि अधिकारी यांनी मान्यता प्रदान करावी. निश्चित केलेले प्रात्यक्षिकांचे तालुकानिहाय उत्पादकता लक्षांक या कार्यासनास कळविण्यात यावे.
- अनु.जाती, अनु.जमाती, महिला, अपंग लाभार्थ्यांना विहीत प्रमाणानुसार लाभ देणे बंधनकारक राहील.
- प्रात्यक्षिकासाठी आवश्यक सर्व निविष्टांविषयी शेतक-यांना अवगत करावे, निविष्टांची खरेदी उत्पादक गटाने वेळेत करणे बंधनकारक राहील. गटामार्फत खरेदी करण्यात आलेल्या तसेच शेतकरी लाभार्थीनिहाय वाटप केलेल्या निविष्टांच्या नोंदी कृषि सहाय्यकाने प्रात्यक्षिक नोंदवहीमध्ये घ्याव्यात.
- लाभार्थी गटाने पिकनिहाय वितरण केलेल्या व वापरलेल्या निविष्टांच्या नोंदी नोंदवहीत ठेवाव्यात.
- प्रात्यक्षिकांतर्गत प्रती हेक्टरी आर्थिक मर्यादेपेक्षा अधिकचा खर्च झाल्यास सदर खर्च संबंधित लाभार्थी गटाने करावा.
- प्राप्त निविष्टांचा वापर नियोजित प्रात्यक्षिकांसाठीच केला जाईल व गैरवापर होणार नाही याबाबत खातरजमा कृषि सहाय्यक यांनी करावी.
- लाभार्थी शेतक-यांची यादी ग्रामपंचायत नोटीस बोर्डवर जाहीर करावी तसेच केंद्र व राज्य शासनाच्या वेबसाईटवर कृषि सहाय्यक भरावी.
- प्रात्यक्षिक प्लॉट शेजारी पारंपारीक पद्धतीवर आधारित तुलनात्मक प्लॉट घेण्यात यावा.
- प्रात्यक्षिके शक्यतो रस्त्यालगत तसेच, संबंधित गावातील जमिनीचा प्रकार / सुपिकता यांचे प्रातिनिधिक असावीत. प्रात्यक्षिकाचा फलक प्लॉट मध्ये दर्शनी भागात लावावा व त्यावर खालील माहिती नमुद करावी.

राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान-व्यापारी पिके अंतर्गत ----- पीक प्रात्यक्षिक '

1) समाविष्ट गावांचे नाव:	2) सहभागी शेतकरी संख्या:	3) पीक व वाण:
4) प्रात्यक्षिकाचा प्रकार:	5) खत मात्रा:	6) जैविक खते मात्रा:
7) सुक्षम मुलद्रव्ये मात्रा:	8) वियाण्याचे प्रमाण व पेरणीचे अंतर:	9) पेरणीची तारीख:
10) शेतकरी गट प्रमुख व कृषि सहाय्यकाचे नांव व भ्रमणधनी संपर्क क्रमांक		

- अभियाना अंतर्गत प्रात्यक्षिकासाठी वितरीत करावयाच्या निविष्टा संदर्भात मागणी, तपासणी व देयक अदायगी या अनुषंगाने संचालक, निविष्टा व गुण नियंत्रण यांनी वेळोवेळी निर्गमित केलेल्या अद्यावत मार्गदर्शक सूचनानुसार कार्यवाही करण्यात यावी.
- कोणत्याही परिस्थितीत बियाणे विरहित पीक प्रात्यक्षिके न राबविण्याबाबत केंद्र शासनाच्या सूचना आहेत.

१६. पीक प्रात्यक्षिकाकरीता बियाणे:

- पीक प्रात्यक्षिकांसाठी प्राधान्याने नविन अधिसूचित झालेल्या वाणांच्या प्रमाणित / सत्यप्रत बियाण्यास १०० टक्के अनुदान अनुज्ञेय राहील.
- महाबीज, राष्ट्रीय बीज निगम, कृषि विद्यापीठे, केंद्रिय कापूस संशोधन संस्था, नागपूर यांचेकडील वाणनिहाय प्रमाणित/ सत्यप्रत बियाणे उपलब्धतेबाबत तपशील त्यांचे नजीकच्या स्थानिक कार्यालयाशी संपर्क साधून उपलब्ध करून घ्यावा.
- स्थानिक कृषि हवामान परिस्थितीनुरूप संलग्न कृषि तज्ज्ञांचे सल्ल्याने वरील १ व २ नुसार वाणांची निवड करून त्यांची शेतक-यांनी खरेदी करावी.

कापूस पीक प्रात्यक्षिकासाठी शक्यतो १५ वर्षांच्या आतील प्रसारित संकरित/देशी वाणांचे प्रमाणित/सत्यप्रत बियाणे केंद्रिय कापूस संशोधन संस्था, नागपूर, महाबीज, राष्ट्रीय बीज निगम, कृषि विद्यापीठ तसेच कृषि विज्ञान केंद्र यांचेकडून व कमतरता भासल्यासच नोंदणीकृत शेतकरी उत्पादन कंपनी, देशी कापूस बियाणे उत्पादक शेतकरी यांचेकडील बियाणे उपलब्धता विचारात घेऊन प्रात्यक्षिकांचे नियोजन करण्यात यावे. आवश्यकता भासल्यास इतर राज्यातील शासन अंगीकृत उपक्रम तसेच कृषि विद्यापीठ यांचेकडून महाराष्ट्रात लागवडीस योग्य वाणांचे बियाणे उपलब्ध करून घ्यावे. या व्यतिरिक्त देशी कापसाच्या अतिघन लागवडीसाठी बियाण्याची कमतरता भासल्यास ते मागील वर्षी घेण्यात आलेल्या कापूस प्रात्यक्षिक क्षेत्रातील उत्पादित बियाण्यातून वापरण्यात यावे.

- जिल्हा अधीक्षक कृषी अधिकारी स्तरावरून लक्षांकनिहाय व घटकनिहाय लागणाऱ्या बियाण्यांची मागणी पुरवठादार संस्थांना तात्काळ दयावी. बियाणे पुरवठादार संस्थांनी त्यांचे वितरकामार्फत प्रमाणित/सत्यप्रत बियाणे वाटप करावयाचे आहे. मंडळ कृषि अधिकाऱ्यांनी (नोडल आधिकारी) अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमाती व इतर प्रवर्गातील शेतकऱ्यांच्या याद्या संबंधित वितरकाकडे द्याव्यात. बियाणे खरेदी निवड केलेल्या गटाने विहित मुदतीत आणि शिफारसित वाणांचीच केली आहे याची कृषि सहाय्यकांनी खातरजमा करावी.
- शेतकऱ्यांना बियाणे घेण्यासाठी जास्त अंतर जावे लागणार नाही यादृष्टीने जास्तीत जास्त वितरकांकडे बियाणे उपलब्ध होईल याची दक्षता जिल्हा अधीक्षक कृषी अधिकारी व बियाणे पुरवठादार संस्थांनी घ्यावी.
- जिल्हा अधीक्षक कृषि अधिकारी यांनी तालुकानिहाय व प्रवर्गनिहाय निश्चित केलेल्या लक्षांकानुसार पुरवठादार संस्थांनी त्या तालुक्यातील आपल्या अधिकृत वितरकांकडे बियाणे उपलब्ध करून द्यावे व वाणनिहाय किती बियाणे उपलब्ध करून देण्यात आले आहे याची वितरकनिहाय माहिती संबंधीत तालुका कृषि अधिकारी व जिल्हा अधीक्षक कृषि अधिकारी यांना विनाविलंब उपलब्ध करून द्यावी.
- निवड झालेल्या गटातील / उत्पादक कंपनीमधील बियाणे घेण्यास येणाऱ्या शेतकऱ्याचे नाव, प्रवर्ग, गाव, गट क्रमांक, क्षेत्र याबाबतची माहिती घेऊन व त्याची खात्री करून संबंधित वितरकांनी शेतकऱ्याला बियाणे वितरीत करावे.
- कृषि विभागामार्फत कोणत्याही परिस्थितीत शेतकऱ्याकडून अनुदान वजा जाता रक्कम वसुल केली जाणार नाही याची पुरवठादार संस्थांनी नोंद घ्यावी. लाभार्थी हिश्याची रक्कम शेतकऱ्याकडून वसुल करण्याची जबाबदारी पुरवठादार संस्थांच्या वितरकांची राहील.
- पुरवठादार संस्थांकडून वितरकांकडे बियाणे प्राप्त झाल्यानंतर गुणवत्ता नियंत्रण निरीक्षकांनी लॉट निहाय नमुने घेऊन शासकीय बीज परीक्षण प्रयोगशाळेकडून तपासून घ्यावेत. गुणवत्ता नियंत्रणाबाबत व अप्रमाणित नमुन्याच्या देयक अदायगी प्रकरणी संचालक, निविष्टा व गुणनियंत्रण यांनी वेळोवेळी निर्गमित केलेल्या निर्देशांचे पालन करावे. देशी वाणाच्या प्रात्यक्षिकातील उत्पादित बियाणे शेतकऱ्यांनी स्वतःची खात्री पटल्यानंतर वापरावे. याबाबत कोणतीही तक्रार ग्राह्य धरण्यात येणार नाही.

- आयुक्तालयाकडून उपलब्ध करून देण्यात येणाऱ्या अनुदानामधून प्रथम प्राधान्याने बियाणे घटकाची अदायगी विहित कार्यपद्धतीचा अवलंब करून करावी.
- सदर घटकाचे प्रभावी सनियंत्रणाची जबाबदारी जिल्हा अधिक्षक कृषी अधिकारी यांची राहील.

१७. कीडनाशके, व बायो एजंटस

कृषि विद्यापीठाच्या - शास्त्रज्ञांचे सल्ल्याने निविष्टा निश्चिती करताना सदर तालुक्यातील पिकनिहाय कीड/रोग प्रादुर्भावाच्या वातावरणात संलग्न पूर्वइतिहासाचा विचार करून शक्यतो कीड/रोग प्रतिकाकरक/प्रतिबंधक वाणांची निवड करावी.

- आवश्यक जैविक/रासायनीक औषधांची लाभार्थी शेतकरी गटाने प्राथम्याने शासकीय प्रयोगशाळा, कृषि विद्यापीठे यामधून करावी. त्या व्यतिरिक्त त्यांनी खुल्या बाजारातून शिफारसीप्रमाणे त्यांच्या पसंतीच्या औषधांची खरेदी करावी.
- प्रात्यक्षिक क्षेत्रातील पिकावर येणाऱ्या संभाव्य किडी व रोगांबाबत सखोल माहिती लाभार्थ्यास देण्यात यावी. पिकाच्या विविध अवस्थेमध्ये येणाऱ्या किडींचे सर्वेक्षण करण्याबाबत लाभार्थ्यास प्रशिक्षित करावे तसेच क्रॉपसॅप अंतर्गत मार्गदर्शक सूचनानुसार संबंधित कृषि सहाय्यकांनी किडींच्या नर पतंगांची संख्या लक्षात येण्यासाठी हेक्टरी ५ कामगंध सापल्यांचा (Pheromone Trap) वापर करावा. किडरोग सर्वेक्षणाच्या आधारे दिलेल्या सल्ल्यानुसारच किडनाशकांचा वापर करण्याबाबत लाभार्थ्यास प्रवृत्त करावे. यासाठी कृषी विद्यापीठाने पीकनिहाय व किडरोगनिहाय केलेल्या शिफारशींचा अवलंब करावा तसेच लेबल क्लेम प्रमाणेच किडनाशकाची निवड करावी.

१८) तणनाशकांचा वापर:

कापूस आणि कडधान्य (मुग, उडीद) या सारख्या आंतरपिकांच्या उत्पादन वाढीसाठी राबवावयाच्या तंत्रज्ञान प्रात्यक्षिकांमध्ये तण व्यवस्थापनासाठी तणनाशकांचा वापर करण्याबाबत लाभार्थ्यांना मार्गदर्शन करावे. विभागीय कृषि सहसंचालक यांनी निश्चित केलेल्या बाबनिहाय खर्च प्रमाणकानुसार उगवणीपूर्व/ उगवणीनंतर वापरावयाच्या तणनाशकांचा काळजीपूर्वक अभ्यास करून तणनाशके फवारणीचे तंत्र लाभार्थ्यांना समजावून सांगावे. तणनाशकांचा वापर ज्या तणांसाठी करण्यात आला त्याबाबतच्या नोंदी प्रात्यक्षिक नोंदवहीत घ्याव्यात.

१९) अनुदान कार्यपद्धती :प्रात्यक्षिकात सहभागी गटातील शेतक-यांच्या आधार संलग्न बँक खात्यात थेट अनुदान जमा करण्यात येईल. शासन यंत्रणेमार्फत पुरवठा करण्यात आलेल्या सर्व स्वउत्पादित निविष्टांचे प्रत्येक बँचेसचे नमुने काढून प्रयोगशाळेत तपासणी करून घ्यावेत. अप्रमाणित निविष्टांची देयके अदा करू नयेत.

योजनेतील विविध घटकांबाबत सविस्तर सूचना खालीलप्रमाणे आहेत.

१) एकात्मिक पीक व्यवस्थापन (आयसीएम)

राज्यातील पावसाची अनियमितता, पावसातील खंड, बहुतांश हलक्या व उथळ जमिनीतील कापूस लागवड, कीड व रोगाचा प्रादुर्भाव इ. अनेक समस्या कापूस लागवडीशी संबंधित असून शेतक-यास पिकाच्या अधिकाधिक मोबदला शाश्वत पद्धतीने मिळण्यासाठी एकात्मिक पीक व्यवस्थापन (Integrated Crop Management-आयसीएम) आवश्यक आहे. यासाठी प्रती हेक्टरी रु. ८०००/- इतके अर्थसहाय देय आहे. यामध्ये रु. ७०००/हेक्टर ची खर्च प्रमाणके निविष्टांच्या वापरासाठी निश्चित करावीत आणि रु. १०००/- प्रती हे. आकस्मिक खर्चासाठी वापरावेत.

विभागीय कृषि सहसंचालक यांनी केंद्रिय कापूस संशोधन संस्था आणि कृषि विद्यापीठाच्या सहाय्याने या घटकाच्या अनुषंगाने आणि उत्पादन वाढीचे प्रमुख ४ ते ५ बाबी निश्चित कराव्यात आणि त्यावर बाबनिहाय रु. ७०००/- प्रती हेक्टर अनुदानांतर्गत देय अनुदानाची रक्कम निश्चित करावी व त्याची प्रत कृषि आयुक्तालयास माहितीसाठी सादर करावी. कोणत्याही परिस्थितीत लोकवाटा गोळा करण्यात येऊ नये. अनुदान रक्कमेव्यतिरिक्त

अधिकचा एकात्मिक पीक व्यवस्थापनांतर्गत खालील बाबी आणि स्थानिक परिस्थितीनुसार कामाचे वेळापत्रक देखील निश्चित करून घ्यावे.

केंद्र शासनाच्या Revamped मार्गदर्शक सुचनां मधील मुद्रदा क्रमांक १०.४ अन्वये भारतीय कृषि अनुसंधान परिषद व राज्यातील कृषि विद्यापिठे हे बि.टी. कापूस बियाणे तयार करतात. हे बियाणे शेतकऱ्यांसाठी किफायतशीर आहे. म्हणुन भारतीय कृषि अनुसंधान परिषद व राज्यातील कृषि विद्यापिठे यांनी तयार केलेल्या मान्यताप्राप्त बि.टी. कापसाचे सरळ / संकरित वाण प्रात्यक्षिकांमध्ये वापरता येऊ शकतील.

- स्थानिक परिस्थितीशी सुसंगत बियाण्याची निवड आणि गुणवत्ता
- प्रती हेक्टर नियोजित झाडे संख्या राखण्यासाठी लागवडीच्या वेळेसच २ ते ५ टक्के रोपे पिशव्या/ द्रोण इ. मध्ये बनवुन ओळीतील खांड्या भरणे
- जोखिम व्यवस्थापन (रिस्क मिटागेशन)
- संसाधनांचे व्यवस्थापन (रिसोर्स मॅनेजमेंट)
- कीड-रोग व्यवस्थापन
- पर्यावरणाचा समतोल (जमिनीतील उपयुक्त जिवाणू आणि गांडूळांसारख्या उपयुक्त जिवजंतूना हानी न पोहोऱ्याविता पीक उत्पादन)

२) आद्यरेषिय प्रात्यक्षिके (देशी व अती लांब धाग्याच्या कापसाचे बिजोत्पादन)

सदर कार्यक्रम कृषि विद्यापीठाच्या मार्फत राबविण्याचे प्रस्तावित असून डॉ. पंजाबराव देशमुख कृषि विद्यापीठ, अकोला यांना रु.९०००/- प्रति हेक्टर प्रात्यक्षिक याप्रमाणे ३० हेक्टर क्षेत्राकरीता रु. २.७० लाखाच्या मर्यादित अनुदान जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी, अकोला यांचेमार्फत कृषि विद्यापीठाकडे वर्ग करण्यात यावेत. या कार्यक्रमांतर्गत उत्पादित बियाणे पुढील वर्षीच्या कार्यक्रमांतर्गत वापरण्यात येईल. जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी, अकोला यांनी कृषि विद्यापीठाशी संपर्क साधून कार्यक्रम यशस्वी रितीने राबविला जाईल याकडे पाठपुरावा करावा. ही प्रात्यक्षिके एक हेक्टरची असून त्यासाठी प्रति हेक्टरी खर्च प्रमाणक रु. ९०००/- हेक्टर च्या मर्यादित निश्चित करून घ्यावीत. याबाबत बीज प्रमाणीकरण यंत्रणा, महाबीज, अकोला इत्यादी यंत्रणांशी योग्य तो समन्वय साधून बिजोत्पादन कार्यक्रमाची आखणी करून सदरचा कार्यक्रम कृषि आयुक्तालयास कळविण्यात यावा व त्यानुसार अंमलबजावणी तात्काळ करावी.

कृषि विद्यापीठाच्या किती क्षेत्रावर प्रमाणित बियाणे उत्पादनाचा कार्यक्रम राबविला आहे याची माहिती पेरणी होताच जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी, अकोला यांना कळवावी व बीज गुणाकांनुसार उपलब्ध होणा-या प्रमाणित बियाणांच्या अंदाजानुसार अनुदानाची मागणी जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी यांचेकडे नोंदवावी, त्याप्रमाणे त्यांना अनुदान वर्ग करण्यात यावे. वेळेत मागणी न नोंदविल्यास अनुदानाचा विचार केला जाणार नाही. काही अपरिहार्य कारणास्तव प्रमाणित बियाणे ऐवजी सत्यप्रत बियाणे कार्यक्रम राबविल्यास त्यासाठी सुध्दा अनुदान अनुज्ञेय राहील.

३) आद्यरेषिय प्रात्यक्षिके -आंतरपिके (कापूस पिकात मुग/उडिद)

कापूस पिकाच्या सुरवातीचा वाढीच्या अवस्थेत संपूर्ण क्षेत्र व्यापले जात नाही. त्यामुळे कापूस पिकात मुग, उडीद यासारखा कडधान्य पिकांची लागवड केल्यास अधिकचे उत्पन्न मिळू शकते. तसेच या पिकांमुळे जमिनीचा पोतदेखील सुधारतो. त्यामुळे लागवड केलेल्या देशी-संकरित कापूस क्षेत्रात मुग, उडीद यासारखा कडधान्य पिकांच्या लागवडीची आद्यरेषिय प्रात्यक्षिके आयोजित करावीत.

विभागीय कृषि सहसंचालक यांचे मार्फत मागील वर्षी (सन २०१८-१९) या घटकांतर्गत कृषि विद्यापीठ इ. च्या सहाय्याने बाबनिहाय द्यावयाचे अनुदान-खर्च प्रमाणके निश्चित करण्यात आली होती. सदर बाबनिहाय रु. ७०००/- प्रती हेक्टर अनुदानांतर्गत देय अनुदानाच्या बाबी पुनश्च अद्यावत करून कृषि आयुक्तालयास माहितीसाठी सादर कराव्यात. कोणत्याही परिस्थितीत लोकवाटा गोळा करण्यात येऊ नये. तसेच स्थानिक परिस्थितीनुसार कामाचे वेळापत्रक देखील निश्चित करून घ्यावे.

केंद्र शासनाच्या Revamped मार्गदर्शक सुचनां मधील मुद्रदा क्रमांक १०.४ अन्वये भारतीय कृषि अनुसंधान परिषद व राज्यातील कृषि विद्यापिठे हे बि.टी. कापूस बियाणे तयार करतात. हे बियाणे शेतकऱ्यांसाठी किफायतशीर आहे. म्हणुन भारतीय कृषि अनुसंधान परिषद व राज्यातील कृषि विद्यापिठे यांनी तयार केलेल्या मान्यताप्राप्त बि.टी. कापसाचे सरळ / संकरित वाण कापसाचे सरळ / संकरित वाण आद्यरेषिय प्रात्यक्षिकांमध्ये वापरता येऊ शकतील.

प्रति हेक्टरी देय अर्थसहाय्य रु. ८,०००/- इतके असून त्या मध्ये रु. १०००/- इतकी रक्कम आकस्मिक खर्चासाठी उपलब्ध आहे. आकस्मिक खर्चामधून शेती दिन, शास्त्रज्ञ भेटी, प्रसिध्दी, छपाई इ. खर्च भागविण्यात यावा. ऑगस्ट-सप्टेंबर महिन्यात याबाबतचे सविस्तर नियोजन जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी यांनी कृषि विद्यापीठाशी समन्वय साधून करावे व त्याचा कार्यक्रम निश्चीत करून क्षेत्रिय अधिका-यांना आयोजनाबाबत सूचना द्याव्यात. उप विभाग व जिल्हास्तरावरुन या शेतीदिन, शास्त्रज्ञ भेटी इ. कार्यक्रमांचे सनियंत्रण करावे.

४) कपाशीच्या देशी / सरळ वाणांच्या अतीघन लागवडीच्या चाचण्या (एचडीपीएस)

राज्यातील पावसाची अनियमितता, पावसातील खंड, बहुतांश हलक्या व उथळ जमिनीतील कापूस लागवड या पार्श्वभूमिवर ब्राझिल तंत्रज्ञानावर आधारित देशी कापसाच्या अतीघन लागवडीची पद्धत अधिक उपयुक्त ठरत आहे. देशी / सरळ वाणांच्या कापसाच्या अतीघन लागवड पद्धतीच्या प्रात्यक्षिकांचा बिजोत्पादनाच्या दृष्टीने उपयोग होऊ शकत असल्याने हे प्लॉट शक्यतो इतर वाणांच्या कापूस लागवडीपासून आयसोलेशन रेशोच्या अनुषंगाने लांब असावेत. त्यानुसार सदर प्रात्यक्षिकासोबतच गावातील शेतकरी पारंपरिक पद्धतीने करत असलेल्या कापसाच्या लागवड पद्धतीचे (कंट्रोल प्लॉट) संपूर्ण हंगामभर निरक्षण करून विशेषत: लागवड खर्च, मिळालेले उत्पादन आणि उत्पन्न याच्या नोंदी ठेवाव्यात. सदर प्रात्यक्षिकांतर्गत प्राप्त उत्पादन प्रती हेक्टर च्या स्वरूपात किमान, सरासरी आणि कमाल उत्पादन या स्वरूपात नोंदवून कळविण्यात यावे.

सन २०१९-२० मध्ये प्रति हेक्टरी देय अर्थसहाय्य रु. १०,०००/-प्रती हेक्टर इतके असून त्यातील रु. १०००/- इतकी रक्कम आकस्मिक खर्चासाठी उपलब्ध आहे. विभागीय कृषि सहसंचालक यांनी या घटकांतर्गत कृषि विद्यापीठांच्या सहाय्याने बाबनिहाय द्यावयाचे अनुदान-खर्च प्रमाणके निश्चित करावीत. सदर बाबनिहाय रु. १०००/- प्रती हेक्टर अनुदानांतर्गत देय अनुदानाच्या बाबी अद्यावत करून कृषि आयुक्तालयास माहितीसाठी सादर कराव्यात. उर्वरित रु. १०००/- प्रती हेक्टर आकस्मिक खर्चातून शेती दिन, शास्त्रज्ञ भेटी, प्रसिध्दी, छपाई इ. बाबी वरील खर्च भागविण्यात यावा. ऑगस्ट-सप्टेंबर महिन्यात याबाबतचे सविस्तर नियोजन जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी यांनी कृषि विद्यापीठाशी समन्वय साधून करावे व त्याचा कार्यक्रम निश्चीत करून क्षेत्रिय अधिका-यांना आयोजनाबाबत सूचना द्याव्यात. उप विभाग व जिल्हास्तरावरुन या शेतीदिन, शास्त्रज्ञ भेटी इ. कार्यक्रमांचे सनियंत्रण करावे. कोणत्याही परिस्थितीत लोकवाटा गोळा करण्यात येऊ नये. तसेच स्थानिक परिस्थितीनुसार कामाचे वेळापत्रक देखील निश्चित करून घ्यावे:

केंद्र शासनाच्या Revamped मार्गदर्शक सुचनां मधिल मुद्रदा क्रमांक १०.४ अन्वये भारतीय कृषि अनुसंधान परिषद व राज्यातील कृषि विद्यापिठे हे बि.टी. कापूस बियाणे तयार करतात. हे बियाणे शेतकऱ्यांसाठी किफायतशीर आहे. म्हणुन भारतीय कृषि अनुसंधान परिषद व राज्यातील कृषि विद्यापिठे यांनी तयार केलेल्या मान्यताप्राप्त बि.टी. कापसाचे सरळ / संकरित वाण कापसाच्या अतीघन लागवड पद्धतीच्या प्रात्यक्षिकांमध्ये वापरता येऊ शकतील.

देशी/सरळ वाणांच्या बियाण्याचे संकलन

देशी/सरळ वाणांच्या बियाण्यांची वाढती मागणी लक्षात घेता देशी/सरळ वाणांच्या अतीघन लागवड पद्धतीची प्रात्यक्षिके सलग क्षेत्रावर आणि इतर वाणांच्या कापूस लागवडीपासून आवश्यक आयसोलेशन अंतर राखून घेण्यात येतील असे पहावे. जेणेकरून आवश्यक शुद्धता राखणे शक्य होईल. तसेच या शेतकरी गटाने शेतक-यांकडे उत्पादित देशी कापसाचे जिंकिंग स्वतंत्रपणे होईल याची दक्षता घ्यावी. असे बियाणे त्या भागातील शेतकरी स्वतःची खात्री करून पुढील हंगामात स्वतःच्या जबाबदारीवर वापरू शकतील. भविष्यात बियाणे प्रमाणीकरण यंत्रणेच्या सहाय्याने बियाणे उत्पादन कार्यक्रम अशा भागात राबविणे शक्य होईल.

संचालक, कापूस विकास निदेशालय, भारत सरकार यांचे पत्र क्र.डी-३ (१)(एनएफएसएम/सीसी) कॉटन/१०१, दिनांक-३/६/२०१४ अन्वये सदर अभियानांतर्गत देशी कापसाच्या अतिघन लागवडीच्या आद्यरेषिय प्रात्यक्षिकांमधील उत्पादीत कापसाची खरेदी कॉटन कापोरेशन ॲफ इंडिया मार्फत करण्याचे नियोजित असून जिनींग बियाणे संबंधित यंत्रणेस उपलब्ध करून देण्यात येणार आहे. सदर बियाणांचा आवश्यक त्या कार्यवाहीनंतर बियाणे म्हणून वापर करता येईल. यासाठी विहीत केलेली प्रपत्रे सोबत सहपत्रित केलेली आहेत. त्यामध्ये परिपूर्ण प्रागतिक माहिती भरून कॉटन कापोरेशन ॲफ इंडिया आणि कृषि आयुक्तालयास वेळोवेळी तसेच काढणीपुर्वी किमान २ महिने सादर करावी. याबाबत कॉटन कापोरेशन ॲफ इंडियाच्या विभागीय कार्यालयांशी संपर्क साधून पुढील रुपरेषा निश्चित करण्यात यावी. तसेच विभागीय कृषि सह संचालक यांनी महाबीज, अकोला, बीज प्रमाणीकरण यंत्रणा इत्यादि यंत्रणांसोबत बैठक आयोजित करून देशी वाणाचे बियाणे प्राप्त करण्यासाठीची रुपरेषा हंगामात निश्चित करावी.

५) पीक संरक्षण औषधी व बायो-एजंटचे वितरण

पीक संरक्षण औषधी व बायो-एजंटचे वितरण हा घटक सन २०१८-१९ पासून सदर घटक नव्याने समाविष्ट करण्यात आला आहे. यासाठी प्रती हेक्टरी एकूण खर्चाच्या ५० टक्के कमाल रु. ५००/हेक्टर इतके अर्थसहाय्य देय असून याबाबतची कार्यवाही कॉपसॅपच्या मार्गदर्शक सुचनांनुसार करण्यात यावी. सदरची अनुदान अदायगी करताना डीबीटी कार्यपद्धतीचा अवलंब करण्यात यावा.

हा कार्यक्रम मागील वर्षात ज्या गावांमध्ये कीड व रोगाचा प्रादुर्भाव जास्त प्रमाणात आढळला अशा गावांमध्ये प्राधान्याने राबविण्यात यावा. हा कार्यक्रम प्रात्यक्षिक स्वरूपाचा नाही तथापि तो १० हेक्टरचा एक गट यानुसार शक्यतो सलग क्षेत्रावर राबवावा. जेणेकरून त्याचा व्यापक परिणाम दिसून येण्यास मदत होईल.

या घटकांतर्गत देय पीक संरक्षण औषधी व बायो-एजंटस कृषि विद्यापिठाच्या सहाय्याने विभागीय कृषि सहसंचालक यांनी निश्चित करावेत. या मध्ये बीज प्रक्रिया (कार्बन्डेड्झिम), पीक संरक्षण औषधे फवारणी, तसेच कामगंध सापळे इ. साठी अर्थसहाय्य देय राहील. पीक संरक्षण औषधी व बायो-एजंटचे वितरण ही बाब बी.टी. व नॉन बी.टी. दोन्ही प्रकारच्या कापूस पिकाला लागू राहील.

देय अर्थसहाय्याव्यतिरिक्त येणारा खर्च लाभार्थी शेतक-याने स्वतः करावयाचा असून कोणत्याही परिस्थितीत तो लोकवाटा म्हणून घेण्यात येऊ नये.

६) मनुष्य बळ विकास कार्यक्रम (राज्यस्तरीय प्रशिक्षण)

राज्यात कापूस पिकावर शेंदरी बोंडअळी या किडीचा मोठ्या प्रमाणावर प्रादुर्भाव आढळल्याने अधिकारी-कर्मचारी वर्गास शास्त्रीय दृष्टीकोनातून एकात्मिक पीक व्यवस्थापन, एकात्मिक अन्नद्रव्य व्यवस्थापन, एकात्मिक कीड-रोग व्यवस्थापन इ. बाबत अद्ययावत प्रशिक्षण आवश्यक आहे. त्या अनुषंगाने सदरचे प्रशिक्षण क्रॉपसॅप शेतीशाळा संलग्न राबविण्यात यावे. यामध्ये शेतीशाळा कशा प्रकारे घेण्यात याव्यात याबाबत अधिकारी व कर्मचारी यांना सविस्तर मार्गदर्शन करावे. या करिता अधिकारी व कर्मचारी यांचे प्रशिक्षण घेण्यासाठी विभागस्तरावर २ दिवसांचे २० प्रशिक्षणार्थीकरिता प्रशिक्षण घेण्यात यावे. सदरचे प्रशिक्षण घेताना संदर्भ क्र.१० अन्वये निर्गमित केलेल्या मार्गदर्शक सुचनांच्या अधिन राहून घेण्यात यावे. सदर प्रशिक्षणे केंद्रिय कापूस संशोधन संस्था, नागपूर, डॉ. पंजाबराव देशमुख कृषि विद्यापीठ, अकोला; वसंतराव नाईक मराठवाडा कृषि विद्यापीठ, परभणी; महात्मा फुले कृषि विद्यापीठ, राहुरी, जि. अहमदनगर यांच्या सहकार्याने /त्यांचेमार्फत आयोजित करण्यात यावीत. प्रशिक्षणाची सविस्तर रुपरेषा सदर संस्थांशी समन्वय साधून निश्चित करावी. विभागीय कृषि सह संचालक यांनी आपल्या विभागातील अधिकारी व कर्मचारी यांची प्रशिक्षणासाठी निवड करावी. प्रशिक्षण शास्त्रज्ञामार्फत देण्यात यावे. प्रशिक्षणासाठी खालीलप्रमाणे बाबनिहाय खर्चाचा तपशिल देण्यात येत असून त्याप्रमाणे खर्च करण्यात यावा.

अ.क्र	घटक	रक्कम (रु.)
१	व्याख्यात्यांना मानधन (रु.५००/- प्रति व्याख्यान प्रमाणे) १० व्याख्यानासाठी	५०००
२	प्रशिक्षण साहीत्य, स्टेशनरी, छपाई, प्रसिद्धि इत्यादी रुपये ४०० प्रति प्रशिक्षणार्थी	८०००
३	भोजन, नाष्टा, (२ दिवसांसाठी) (रु.५०/- प्रति दिन X प्रशिक्षणार्थी धरुन ४० लोकांसाठी X २ दिवस)	४०००
४	भोजन व्यवस्था व राहण्याची व्यवस्था रु.५००/- प्रति प्रशिक्षणार्थी	२००००
५	इंधन व प्रशिक्षणासाठीच्या प्रक्षेत्रावरील भेटी वाहन भाडे व त्या अनुबंधाने येणारा किरकोळ खर्च	३०००
	एकूण	४००००

प्रशिक्षणाच्या आयोजनाबाबत सविस्तर प्रस्ताव हंगामपूर्व/हंगाम सुरु झाल्याबरोबर संबंधित संस्थेकडून प्राप्त करून घ्यावा. त्यानुसार प्रशिक्षणाची तारीख निश्चित करून अधिकारी-कर्मचारी, कापूस उत्पाहक शेतकरी व निविष्ठा पुरवठादार प्रशिक्षणार्थीना प्रशिक्षण देण्यात यावे. कोणत्याही परिस्थितीत संबंधित अधिकारी-कर्मचारी प्रशिक्षणास उपस्थित राहतील असे पहावे. सदरचा तपशील प्राप्त झाल्यानंतर प्रशिक्षणाच्या आयोजनासाठी तरतूद उपलब्ध करून दयावी. आयोजित प्रशिक्षणावर झालेल्या खर्चाचा सविस्तर तपशील आणि उपयोगिता प्रमाणपत्र आयोजकांकडून प्राप्त करून घ्यावे.

७) स्थानिक गरजेनुरुप घ्यावयाचे कार्यक्रम

अ) ऑनलाईन पेस्ट मॉनिटरिंग अॅण्ड ॲडव्हायजरी सर्विसेस (ओपीएमएस)

ऑनलाईन पेस्ट मॉनिटरिंग अॅण्ड ॲडव्हायजरी सर्विसेस (ओपीएमएस) हा घटक राज्यातील पीकावरील कीड व रोग सर्वेक्षण सल्ला प्रकल्प (क्रॉपसॅप) या कार्यक्रमाशी संलग्न करून राबविण्यात येणार आहे. या बाबत सविस्तर मार्गदर्शक सूचना कृषि उपसंचालक, पीक संरक्षण-विप्र ७ यांच्या कार्यासनामाफत निर्गमित करण्यात आलेल्या आहेत. ऑनलाईन पेस्ट मॉनिटरिंग अॅण्ड ॲडव्हायजरी सर्विसेस हि बाब केवळ सर्वेक्षणासाठी मर्यादीत असून त्यातून निविष्ठांसाठी खर्च करता येणार नाही. सर्वेक्षणाची कार्यवाही बी.टी. व नॉन बी.टी. दोन्ही प्रकारच्या कापूस पिकावर करण्यात यावी. कापूस पिकाच्या सर्वेक्षणाचा खर्च प्रथम प्राधान्याने राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान-संघन कापूस विकास कार्यक्रमातून करण्यात यावा. यासाठी सन २०१९-२० करिता रक्कम २८.९० लाख निधी मंजूर केला आहे.

ब) कॉटन श्रेडरचा वाटप

राज्यात कापूस पिकाखालील क्षेत्र मोठ्या प्रमाणावर असून कापसाच्या उत्पादनासोबतच कापूस पिकाचे अवशेषदेखील मोठ्या प्रमाणावर असतात. हे अवशेष विशेषत: प-हाटी सरपणासाठी जळाऊ इंधन म्हणून वापरले जातात. मात्र डिसेंबरनंतरही हे अवशेष शेतातच राहत असल्याने कीड व रोगाच्या जीवनक्रमासाठी पुरक ठरतात. त्यामुळे हे अवशेष कॉटन श्रेडर यंत्राद्वारे बारीक करून शेतात मिसळल्यास विघटनानंतर सेंद्रिय घटक म्हणून उपयुक्त ठरतात. शिवाय कीड व रोगांचा जीवनक्रम खंडीत करण्यास ते उपयुक्त ठरते.

कृषि यांत्रिकीकरणांतर्गत निश्चित केलेल्या पद्धतीनुसार आणि त्यात नमुद केलेल्या यंत्रसामुद्रीपैकी कॉटन श्रेडर या यंत्राकरिता केंद्र शासनाचे संदर्भ ७ च्या पत्रानुसार अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमाती, अल्प व सिमांतिक शेतकरी, महिला यांच्या साठी श्रेडर यंत्राच्या किंमतीच्या ५० टक्के कमाल रु. १.०० लाख प्रती युनिटच्या मर्यादेत तर इतर लाभार्थ्यांसाठी श्रेडर यंत्राच्या किंमतीच्या ४० टक्के कमाल रु.०.८० लाख प्रती युनिटच्या मर्यादेत अर्थसहाय्य देय राहील. श्रेडरचा वाटप ही बाब बी.टी. व नॉन बी.टी. दोन्ही प्रकारच्या कापूस पिकावर देण्यात यावी.

या घटकाचा लाभ देण्यासाठी “उन्नत शेती-समृद्ध शेतकरी मोहीम” सन २०१८-१९ राबविणेबाबत मार्गदर्शक सूचनाचा शासन निर्णय क्र. ०४१८/प्र. क्र. १५५/१४-ए, दि. २७.०४.२०१८ मधील परिच्छेद क्र. ४.५ कृषि यांत्रिकीकरण या बाबीसाठी दिलेल्या सूचनांचा अवलंब करावा. तसेच सन २०१९-२० साठी निर्गमित करण्यात येणा-या SMAM च्या मार्गदर्शक सूचना वापरण्यात याव्यात.

- अभियान अंमलबजावणीसाठी तपासणी :-

शासनाने निर्देशित केलेप्रमाणे लाभार्थ्यांच्या यादीनुसार सर्व लाभार्थी शेतकऱ्यांच्या शेतावर हाती घेण्यात आलेल्या कार्यक्रमाची प्रत्यक्ष तपासणी संबंधित गावातील कृषी सहाय्यकांनी करायची असून आपला अहवाल तालुका कृषी अधिकाऱ्यामार्फत जिल्हा अधीक्षक कृषी अधिकाऱ्याकडे सादर करावयाचा आहे. याबाबत कृषि आयुक्तालयाचे संदर्भ ९ च्या परिपत्रकान्वये सविस्तर सूचना निर्गमित करण्यात आल्या आहेत. त्यानुसार तपासणी करण्यात यावी.

- राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान-व्यापारी पिके अंतर्गत कापूस विकास कार्यक्रमामध्ये निवडलेल्या लाभार्थ्यांची प्रवर्गनिहाय माहिती कृषि विभागाच्या वेबसाईटवर उपलब्ध करून देण्यासाठी excel sheet मध्ये कृषि आयुक्तालयास तातडीने सादर करावी.
- अभियानाच्या मासिक प्रगतीचा अहवाल आयुक्तालयाने विहित केलेल्या प्रपत्रात प्रवर्गनिहाय दर महिन्याच्या ५ तारखेपर्यंत सादर करावा.
- राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान-व्यापारी पिके अंतर्गत कापूस विकास कार्यक्रमामध्ये गावनिहाय वाटप केलेल्या निविष्ठा, प्रात्यक्षिके व इतर दिलेले लाभ याबाबतची माहिती लाभार्थ्यांच्या यादीसह ग्रामपंचायतीच्या फलकावर लावावी.
- अभियानांतर्गत राबविलेल्या सर्व घटकांमुळे प्रकल्प क्षेत्रातील पिकांच्या उत्पादकतेवर दिसून आलेल्या परिणामांचे मूल्यमापन करून त्याबाबतचा सविस्तर अहवाल विभागीय कृषि सह संचालक व जिल्हा अधीक्षक कृषि अधिकारी यांच्या मार्फत उपविभागीय कृषी अधिकारी यांनी हंगामाच्या अखेरीस आयुक्तालयास सादर करावा.
- विभागीय कृषि सह संचालक यांनी सोबत दिलेल्या प्रपत्रात त्यांचे स्तरावर प्राप्त झालेले संकलित मासिक प्रगती अहवाल ई मेल व्हारे ddacashcrop@gmail.com वर व लेखी स्वरूपात कृषि आयुक्तालयास प्रत्येक महिन्याच्या ५ तारखेपर्यंत पाठवावेत.
- योजनेच्या प्रगतीचा तिमाही अहवाल केंद्र शासनास सादर करावे लागतात. त्यासाठी जिल्हा अधीक्षक कृषि अधिकारी यांना सूचित करण्यात येते की, योजनेचा जून, सप्टेंबर, डिसेंबर व मार्च या तिमाहीचे प्रगती अहवाल, तिमाहीनंतर पुढील महिन्याच्या ५ तारखे पर्यंत विभागीय कृषि सह संचालक कार्यालयामार्फत कृषि आयुक्तालयास सादर करावेत.
- विभागीय कृषि सह संचालक व जिल्हा अधीक्षक कृषि अधिकारी यांना संगणकीय प्रणालीव्हारे – पीएफएमएस द्वारे अनुदानाचे वितरण करण्यात येईल. उपलब्ध करून दिलेले अनुदान महिनानिहाय पूर्णपणे खर्च होईल याची दक्षता घ्यावी. यासाठी गटांकडून वेळापत्रकानुसार सर्व बाबीची अंमलबजावणी होऊन अनुदान मागणी वेळेत प्राप्त होईल असे पहावे.

योजनेच्या खर्चाचे अंतीम उपयोगीता प्रमाणपत्र GFR (12 C) प्रपत्रामध्ये एप्रीलच्या दुस-या आठवड्यात कृषि आयुक्तालयास सादर करावेत.

हा कार्यक्रम यशस्वीरित्या राबविण्यात येतो किंवा कसे हे पाहण्यासाठी दरवर्षी राष्ट्रीय स्तरावरील संनियंत्रण समिती राज्यात येते. त्यावेळी या समितीस यशोगाथा दाखविता याव्यात याकरिता खरीप हंगामात हे घटक राबविण्याची पूर्वतयारी सुरवातीपासूनच केल्यास या संनियंत्रण समितीस या कार्यक्रमामधून साध्य झालेली कामे दाखविता येऊ शकतील.

आहरण व संवितरण अधिकारी - सन २०१९-२० साठी या कार्यक्रमाकरिता शासन निर्णयात नमुद करण्यात आलेले अधिकारी आहरण व संवितरण अधिकारी म्हणून काम पहातील. योजनेतर्गत सर्व प्रकारचे आर्थिक सहाय्य पीएफएमएस (PFMS) द्वारे अदा करण्यात येतील.

अभियानाचे सनियंत्रण व मूल्यमापन

- राष्ट्रीय अन्नसुरक्षा अभियानांतर्गत कापूस विकास कार्यक्रमामध्ये निवडलेल्या लाभार्थ्यांची प्रवर्गनिहाय माहिती केंद्र शासनाच्या www.nfsm.gov.in या वेबसाईटवर MIS (एमआयएस) मध्ये ऑनलाईन वेळेत भरण्याची/ भरण्यासाठी उपलब्ध करून देण्याची जबाबदारी जिल्हा कार्यालयाची राहील.

- सदर कार्यक्रमांतर्गत गावनिहाय वाटप केलेल्या निविष्टा, प्रात्यक्षिके व इतर दिलेले लाभ याबाबतची माहिती लाभार्थ्याच्या यादीसह ग्रामपंचायतीकडे पाठवून सदरील माहिती ग्रामसभेत जाहीर करावी.
 - सदर कार्यक्रमांतर्गत सर्व घटकांमुळे प्रकल्प क्षेत्रातील पिकांच्या उत्पादकतेत वाढ दिसून आलेल्या परिणामांचे मुल्यमापन करून त्याबाबतचा सविस्तर अहवाल उपविभागीय कृषि अधिकारी यांनी हंगामाच्या अखेरीस कृषि आयुक्तालयास सादर करावा.
 - अभियानांतर्गत शेतक-यांनी/गटांनी उत्कृष्टपणे राबविलेल्या कार्यक्रमाच्या यशोगाथा छापिल/ डीजिटल स्वरूपात तयार करून कृषि आयुक्तालयास सादर कराव्यात. यासाठी शेती दिन साठी संकिंर्ण बाबीकरिता उपलब्ध निधीचा वापर करता येईल.
 - खर्च झालेल्या निधीचे लेखापरिक्षित उपयोगिता प्रमाणपत्र सादर करण्यात यावे.
-

परिशिष्ट १

राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान - व्यापारी पिके अंतर्गत कापूस विकास कार्यक्रम २०१९-२०

तिमाही अहवालाचे प्रपत्र

जिल्ह्याचे नाव - अहवालाचा कालावधी : जुन/सप्टेंबर/डिसेंबर/मार्च अखेर

अ) कापूस आंतरर्पीक लागवडीची आद्यरेषिय प्रात्यक्षिक

अ. क्र.	गाव / तालुका/ जिल्हा	भौतिक					वाण	निविष्टा पुरवठयाचा तपशील	आर्थिक (रक्कम रु. लाख)		
		लक्षांक	साध्य	लाभार्थी संख्या					लक्षांक	प्राप्त तरतुद	खर्च
				अनु जाती	अनु जमाती	इतर	एकूण	पेक्की महिला			
	एकूण										

ब) कापसाच्या देशी वाणांच्या अतीघन लागवड पद्धतीची आद्यरेषिय प्रात्यक्षिक

अ. क्र.	गाव / तालुका/ जिल्हा	भौतिक					वाण	लागवडीचे अंतर (. X .) झाडे संख्या प्रति हेक्टर	निविष्टा पुरवठयाचा तपशील	आर्थिक (रक्कम रु. लाख)		
		लक्षांक	साध्य	लाभार्थी संख्या						लक्षांक	प्राप्त तरतुद	खर्च
				अनु जाती	अनु जमाती	इतर	एकूण	पेक्की महिला				
	एकूण											

क) एकात्मिक पीक व्यवस्थापन (आयसीएम) प्रात्यक्षिक

अ. क्र.	गाव / तालुका/ जिल्हा	भौतिक					वाण	लागवडीचे अंतर (. X .) झाडे संख्या प्रति हेक्टर	निविष्टा पुरवठयाचा तपशील	आर्थिक (रक्कम रु. लाख)		
		लक्षांक	साध्य	लाभार्थी संख्या						लक्षांक	प्राप्त तरतुद	खर्च
				अनु जाती	अनु जमाती	इतर	एकूण	पेक्की महिला				
	एकूण											

ड) पीक संरक्षण औषधी व बायो एंजंटस चे वितरण

अ. क्र.	गाव / तालुका/ जिल्हा	भौतिक					वाण	निविष्टा पुरवठयाचा तपशील	आर्थिक (रक्कम रु. लाख)		
		लक्षांक	साध्य	लाभार्थी संख्या					लक्षांक	प्राप्त	खर्च
				अनु जाती	अनु जमाती	इतर	एकूण	पैकी महिला		अ. शासकीय यंत्रणेमार्फत	
	एकूण									ब. थेट डीबीटी खरेदी	

इ) कृषि यांत्रिकीकरणांतर्गत कॉटन श्रेडरचे वाटप

अ. क्र.	गाव / तालुका/ जिल्हा	भौतिक					कॉटन श्रेडर प्रकार	निविष्टा पुरवठयाचा तपशील	आर्थिक (रक्कम रु. लाख)		
		लक्षांक	साध्य	लाभार्थी संख्या					लक्षांक	प्राप्त	खर्च
				अनु जाती	अनु जमाती	इतर	एकूण	पैकी महिला		अ. शासकीय यंत्रणेमार्फत	
	एकूण									ब. थेट डीबीटी खरेदी	

अहवालासोबत खालील मुद्यांवर माहिती द्यावी.

- विस्तार कार्यक्रम
- पीक परिस्थिती

(टीप - तालुका कृषि अधिकारी गावनिहाय, जिल्हा अधिकारी गावनिहाय व विभागीय कृषि सहसंचालक जिल्हानिहाय माहिती वरिष्ठ कार्यालयास सादर करेल.)

या व्यतिरिक्त ओपीएमएस अंतर्गत अहवाल कृषि उपसंचालक, विप्र ७ यांनी नमुद केलेल्या प्रपत्रात ओपीएमएसचे अहवाल पाठविण्यात यावेत.

परिशिष्ट २

राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान - व्यापारी पिके अंतर्गत कापूस विकास कार्यक्रम २०१९-२० मासिक अहवालाचे प्रपत्र

जिल्ह्याचे नाव -

अहवालाचा कालावधी : माहे . . . अखेर

अ) कापूस आंतररोपीक लागवडीची आद्यरेषिय प्रात्यक्षिक

अ. क्र.	गाव / तालुका/ जिल्हा	भौतिक		लाभार्थी शेतकी संख्या	वाण	निविष्टा पुरवठयाचा तपशील	आर्थिक (रक्कम रु. लाख)		
		लक्षांक	साध्य				लक्षांक	प्राप्त तरतुद	खर्च
						अ. शासकीय यंत्रणेमार्फत			
	एकूण					ब. थेट डीबीटी खरेदी			

ब) कापसाच्या देशी वाणांच्या अतीघन लागवड पद्धतीची आद्यरेषिय प्रात्यक्षिक

अ. क्र.	गाव / तालुका/ जिल्हा	भौतिक		लाभार्थी संख्या	वाण	लागवडीचे अंतर (. .X .) झाडे संख्या प्रति हेक्टर	निविष्टा पुरवठयाचा तपशील	आर्थिक (रक्कम रु. लाख)		
		लक्षांक	साध्य					लक्षांक	प्राप्त तरतुद	खर्च
							अ. शासकीय यंत्रणेमार्फत			
	एकूण						ब. थेट डीबीटी खरेदी			

क) एकात्मिक पीक व्यवस्थापन (आयसीएम) प्रात्यक्षिक

अ. क्र.	गाव / तालुका/ जिल्हा	भौतिक			वाण	लागवडीचे अंतर (. .X .) झाडे संख्या प्रति हेक्टर	निविष्टा पुरवठयाचा तपशील	आर्थिक (रक्कम रु. लाख)		
		लक्षांक	साध्य	लाभार्थी संख्या				लक्षांक	प्राप्त तरतुद	खर्च
							अ. शासकीय यंत्रणेमार्फत			
	एकूण						ब. थेट डीबीटी खरेदी			

ड) पीक संरक्षण औषधी व बायो एंजेंट्स चे वितरण

अ. क्र.	गाव /तालुका/ जिल्हा	भौतिक			वाण	निविष्ठा पुरवठयाचा तपशील	आर्थिक (रक्कम रु. लाख)		
		लक्षांक	साध्य	लाभार्थी संख्या			लक्षांक	प्राप्त तरतुद	खर्च
						अ. शासकीय यंत्रणेमार्फत ब. थेट डीबीटी खरेदी			
	एकूण								

इ) कृषि यांत्रिकीकरणांतर्गत कॉटन श्रेडरचे वाटप

अ. क्र.	गाव /तालुका/ जिल्हा	भौतिक			कॉटन श्रेडर प्रकार	निविष्ठा पुरवठयाचा तपशील	आर्थिक (रक्कम रु. लाख)		
		लक्षांक	साध्य	लाभार्थी संख्या			लक्षांक	प्राप्त तरतुद	खर्च
						अ. शासकीय यंत्रणेमार्फत ब. थेट डीबीटी खरेदी			
	एकूण								

अहवालासोबत खालील मुद्यांवर माहिती द्यावी.

परिशिष्ट ३

राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान - व्यापारी पिके अंतर्गत कापूस विकास कार्यक्रम २०१९-२०

वार्षिक प्रगती अहवालाचे प्रपत्र

कार्यान्वित अधिकारी : जिल्हा अधिकारी कृषि अधिकारी

१. प्रस्तावना
२. उद्दिष्टे
३. दर्शविण्यात आलेले तंत्रज्ञान (वाण, अंतरपौक, बोण प्रक्रिया, एकात्मिक अन्नद्रव्य व्यवस्थापन, एकात्मिक कोड व्यवस्थापन, इत्यादि)
४. भौतिक आणि आर्थिक प्रगती

जिल्हा	तालुका-निहाय प्रकल्प संख्या	गावाची संख्या	प्रात्यक्षिक प्रकार	लक्षांक				साध्य			
				अनु.जाती	अनु.जमा	इतर	एकूण	पैकी महिला	अनु. जाती	अनु. जमाती	इतर
			१) आद्यरेषिय प्रात्यक्षिके (कापूस पिकात आंतरपिके - मुगा, उडीद)								
			अ) भौतिक								
			१) प्रात्यक्षिक (हेक्टर)								
			२) लाभार्थी (संख्या)								
			ब) आर्थिक (रु. लाखात)								
			२) आद्यरेषिय प्रात्यक्षिके (देशी कापूसाच्या वाणाची अतीघन लागवड)								
			अ) भौतिक								
			१) प्रात्यक्षिक (हेक्टर)								
			२) लाभार्थी (संख्या)								
			ब) आर्थिक (रु. लाखात)								
			३) एकात्मिक पौक व्यवस्थापन (आयसीएम) प्रात्यक्षिक								
			अ) भौतिक								
			१) प्रात्यक्षिक (हेक्टर)								
			२) लाभार्थी (संख्या)								
			ब) आर्थिक (रु. लाखात)								
			४) पौक संरक्षण औषधी व बायो एंजेंट्स चे वितरण								
			अ) भौतिक								
			१) प्रात्यक्षिक (हेक्टर)								
			२) लाभार्थी (संख्या)								
			ब) आर्थिक (रु. लाखात)								
			कृषि यांत्रिकीकरणांतर्गत कॉटन श्रेडरचे वाटप								
			अ) भौतिक								
			१) प्रात्यक्षिक (हेक्टर)								
			२) लाभार्थी (संख्या)								
			ब) आर्थिक (रु. लाखात)								
			एकूण आर्थिक (रु. लाखात)								

४) निविष्टा पुरवठा

प्रात्यक्षिकाचा प्रकार	तालुकानिहाय जिल्हा	प्रात्यक्षिक (क्षेत्र हेक्टर)	निविष्टाचे नाव	परिमाण (किलो/लि)	मात्रा (क्वांटीटी)	दर (रु.)	एकूण किंमत (रु. लाख)	पैकी लाभार्थी हिस्सा (रु. लाख)

५) प्रात्यक्षिकाचा दृष्ट्य परिमाण

प्रात्यक्षिकाचा प्रकार	तालुका निहाय जिल्हा	उत्पादनाचा तपशील (किंवटल कापूस)	निविष्टा किंमत (रु.प्रति हेक्टरी)		उत्पादन खर्च (रु.प्रति हेक्टरी)		निळळ नफा (रु.प्रति हेक्टरी)		अतिरिक्त नफा प्रात्यक्षिकामुळे (रु./हेक्टर)	नफा व खर्चाचे गुणोत्तर (खर्च : नफा)
			प्रात्यक्षिक	शेतकऱ्यांनी अवलंबलेल्या पद्धती (कंट्रोल प्लॉट)	प्रात्यक्षिक	शेतकऱ्यांनी अवलंबलेल्या पद्धती (कंट्रोल प्लॉट)	प्रात्यक्षिक	शेतकऱ्यांनी अवलंबलेल्या पद्धती (कंट्रोल प्लॉट)		
		एकूण								
		सरासरी								

६) विस्तार कार्य

विस्तार कार्यक्रम (संख्या)					
तालुकानिहाय जिल्हा	शास्त्रज्ञांच्या भेटी सभा	शेतकरी	शेती दिन	जनजागृती	बातम्या/वर्तमानपत्र/रेडिओ/दूरदर्शन प्रसिद्धी (कक्षरेज)
					.. / .. / .. / .. / .. / ..

७) यशोगाथा (जिल्ह्यातून ३)

८) सनियंत्रण अहवाल

९) उपयोगिता प्रमाणपत्र GFR- 12 C नमुन्यात

राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान - व्यापारी पिके अंतर्गत कापूस विकास कार्यक्रम २०१९-२०
पायाभूत सर्वेक्षण

क्लस्टरविषयी सर्वसाधारण माहिती

१ गावाचे नाव

गटाचे/क्लस्टरचे नाव –

गटाचा/क्लस्टरचा प्रकार- कापूस आंतरपीक / देशी कापसाची प्रात्यक्षिके

२ प्रकल्पासाठी निवडलेले क्षेत्र

३. गावाची सर्वसाधारण माहित

प्रपत्र १

१	गावाचे भौगोलिक क्षेत्र	क्षेत्र
	लागवडीलायक क्षेत्र	
३	पडीक क्षेत्र	-
	लागवडीलायक क्षेत्रापैकी १) बागायत क्षेत्र	
	२) जिरायत क्षेत्र	
	बागायतीचा प्रकार	-
	अ) विहिर	
	ब) कॅनॉल	
	क) उपसा सिंचन	
	ड) बोअर वेल	
	इ) इतर	

प्रपत्र २

लाभार्थ्याची वर्गवारी

अ.क्र	लाभार्थ्याची वर्गवारी	संख्या	क्षेत्र (हेक्टर)
१	अल्पभुधारक		
२	अत्यल्प भुधारक		
३	बहुभुधारक		
४	पैकी महिला शेतकरी		
	एकूण खातेदार संख्या		

प्रपत्र ३

लाभार्थी संवर्गनिहाय विगतवारी

अ.क्र	संवर्गनिहाय वर्गवारी	संख्या	क्षेत्र हेक्टर
१	अनुसुचित जाती		
२	अनुसुचित जमाती		
३	भटक्या जमाती		
४	इतर		
	एकूण		

प्रपत्र ४

कृषि औजारांची माहिती

अ.क्र.	औजारांचे नाव	संख्या
१	ट्रॉक्टर	
२	पेरणी यंत्र	
३	पॉवर स्प्रे पंप	
४	मळणी यंत्र	
५	इलेक्ट्रीक मोटार	
६	डिझेल इंजिन	
७	रोटाक्हेटर	
८	कोळपे / तण काढणी यंत्र	

प्रपत्र ५

गावाचा जमिन सुपिकता निर्देशांक नकाशा मिळाला असल्यास त्याचा तपशील

अ.क्र.	गावाचे नाव	उपलब्ध					
		नत्र	स्फुरद	पालाश	सूक्ष्म मुलद्रव्ये		
					झिंक	फेरस	बोरॅन

प्रपत्र ६

जमिनीचे वर्गीकरण (क्षेत्र व खोलीनुसार माहिती)

अ.क्र.	जमिनीचा प्रकार	खोली (सेंमी)	क्षेत्र
१	हलकी जमीन		
२	मध्यम जमीन		
३	भारी जमीन		
एकूण			

प्रपत्र ७

पर्यान्यमान तपशील (मि.मि.) (मागील ५ वर्षाची माहिती)

अ.क्र.	गावाचे नाव	२०१४-१५	२०१५-१६	२०१६-१७	२०१७-१८	२०१८-१९

प्रपत्र ८

राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान - व्यापारी पिके अंतर्गत कापूस विकास कार्यक्रमः पायाभूत सर्वेक्षण

२०१९-२०

अ) कापूस पिकाची क्षेत्र उत्पादन व उत्पादकता (मागील ५ वर्षे)

(क्षेत्र: हेक्टर; उत्पादन : मे. टन (लिट); उत्पादकता : किलो (लिट)/हे.)

अ.क्र	पिकाचे नाव	२०१४-१५		२०१५-१६		२०१६-१७		२०१७-१८		२०१८-१९			
		क्षेत्र	उत्पादन	उत्पादकता
१	कापूस												
	आंतररपीक												
२	सोयाबिन												
	मुग												
	उडीद												
	इतर												

टीप : कापूस पिकाची कमी उत्पादकता असल्यास सर्वसाधारण कारणे :

प्रपत्र ९

बियाणे बदलाचे प्रमाण (मागील ५ वर्ष)

अ.क्र	पिकाचे नाव	२०१४-१५			२०१५-१६			२०१६-१७			२०१७-१८			२०१८-१९			
		क्षेत्र	बियाणे	बियाणे	
	हेक्टर																
	वापर																
	किलो																
	प्रमाण																
	(टक्के)																
१	कापूस																
२	आंतररपीक																
	मुग																
	उडीद																
	इतर																
	एकूण																

प्रपत्र -१०

कापूस पिकामध्ये सुधारित तंत्रज्ञानाचा वापर खालील माहिती भरताना (v) अशी खण करावी

प्रपत्र - ११

सिंचना खालील क्षेत्र (मागील ५ वर्ष)

प्रपत्र -१२

कापूस खरेदी केंद्राची माहिती - सन २०१८-१९

प्राप्ति १३

उत्पादन वाढीच्या संधारित पीक पद्धतीनसार तपशील

अ.क्र.	तपशील	पीक पध्दती	सन २०१९-२० प्रस्तावित कार्यक्रम
१	कापूस आधारित पीक पध्दती	कापूस + कडधान्य	

प्राप्ति १४

सधारित तंत्रज्ञानाच्या वापरानसार नियोजन

अ.क्र.	तपशील	बाब	क्षेत्र (२०१८-१९)	प्रस्तावित क्षेत्र (२०१९-२०)
१	विद्याणे	सुधारित / संकरित विद्याण्याचा वापर		
२	एकात्मिक अन्नद्रव्य व्यवस्थापन	शिफारशीप्रमाणे रासायनिक खतें वापर सुखम अन्नद्रव्यांचा वापर जीवक खतांचा वापर संद्रिय खतांचा वापर फेरपालटीच्या पिकाचा वापर		
३	एकात्मिक कोड व्यवस्थापन	जिवाणु संवर्धकांचा वापर ट्रायकोलेक्टिंग वापर एनपीटीचा वापर लिंगोली अंकिचा वापर कोटकनाशकांचा वापर कोटकांसाठी थाबे		
४	तण नियंत्रकांचा वापर	कोल्हापूरी / खुरपणी तणनाशकाचा वापर		

अभियानांतर्गत रासायनिक खत, सुक्ष्म मुलद्रव्य इ. साठी अनुदान देय राहणार नाही.

ANNEXURE II
HDPS Trials under NFSM Cotton 2019-20
(The observations of HDPS plots)

Name of the State :

1	District	Village	Nodal officer		
2	Farmers name :		Phone No.		
3	Soil type : – Light / Medium / Heavy		Rainfed / Irrigated:		
4	Variety sown:		Date of sowing:		
5	Spacing (R X R) : cm, P X P) :				
6	Crop growth & crop condition : Normal growth / stunted,				
7	Climate and rainfall situation during season : normal/excess/less. If excess, at what stage of crop growth-				
8	Average Crop height in cm	Average No. of Sympodia /branch	Average length of branch in cm	Av. no. of Bolls/plant	
9	Disease / Pest attack : Yes / No; If yes, detail as below-				
Disease / Pest	Name of	Bio agents/ Bio pesticides		Chemical	
		Name	No. of spray	Cost (Rs.)	Name
	1				
	2				
	3				
4				Total	
10	Name of Input		Quantity received		Cost (Rs.)
1					
2					
3					
4					Total
11	Fertilizer / chemical etc.applied		Quantity	Method / Time of application	Cost (Rs.)
1					
2					
3					
12	yield : Qtl. Cost of cultivation/ ha. for HDPS: Rs...				
13	If farmer has grown Bt crop on his field? Yes / No (If yes) i. Name of variety Yield obtained Qtl. ii. Cost of cultivation/ ha. for Bt crop : Rs.....				
14	Farmers opinion of HDPS				
15	Any other specific information / opinion / Remark of Supervising / Visiting officer				
16	Signature Name Designation Contact No. email				

Note : 1. Strike out which is not applicable

- Similar information may be collected about non bt, non HDPS plots of nearby farmers at least one farmer / village as control plot.

ANNEXURE III
HDPS Trials under NFSM Cotton 2019-20

State : Maharashtra

Total Number of Trials :

A) Availability of Seed

Sr.No.	Name of the variety	Quantity available (Kg)	Source (State CICR/Private)	Dept.	SAU/

B) Village wise distribution of HDPS Trials in the State NFSM Cotton 2019-20

District/ Block	Village	Name of variety	Area covered under NFSM	Nearest procurement centre / APMC yard	HDPS trials supervising officer (State / CICR) (Name, Address, MOB. No.)
			Total quantity of seed distributed (kg)		

C) Variety wise summary of HDPS Trials in the State

Sr.No.	Name of variety	Area covered (ha)	Total quantity distributed (kg)	Remark
1				
2				
3				
	Total			

D) Input distribution

Sr.No.	Name of item	Quantity with unit for one ha.	Cost (Rs.)
1			
2			
3			
	Total		

Signature :
 Name :
 Designation :
 Contact No. :
 email :

कृषि उन्नती योजना-राष्ट्रीय अन्वयन सुरक्षा अभियानानंतरगत वाणिज्यिक पिके योजने अंतर्गत कापूस विकास कार्यक्रम २०१९-२० जिल्हा नियोजन

अ. क्र.	जिल्हा / विभाग	सरकारीधारणा क्षेत्र	आद्यरेष्य प्राचलिके (देशी आणि अती लांब धाराधारा कापूस / अती प्राचलिके (कापूस विकास आवश्यक - मुगा, उडी) रु. ८०००/- प्रति हेक्टर रु. ९०००/- प्रति हेक्टर	आद्यरेष्य (वाणांची अतीघन लागवड पद्धतीची प्राचलिके	कापूसाच्या देशी वाणांची अतीघन (आयसीएम) प्राचलिके	एकातिक पिक व बायो एनंटस चे वितरण प्रत्यक्ष खर्चाचा ५० टक्के कमाल रु. ५००/- प्रति हेक्टर रु. १०००/- प्रति हेक्टर	पिक संरक्षण औषधे व बायो एनंटस चे वितरण प्रत्यक्ष खर्चाचा ५० टक्के कमाल रु. ५००/- प्रति हेक्टर	राज्यस्तरीय अधिकारी - कर्मचारी प्रशाक्षण २० प्रशिक्षणार्थी २ विवास साहित्यस (रु. ४०००/- प्रति प्रशिक्षण)	राज्य योजना कॉपस्प सलान औन्लाईन पेस्ट मॉनिटरिंग अॅण्ड अॅडक्यायरी सार्विक्सेस (ओपीएएस)	राज्य योजना कॉपस्प सलान औन्लाईन पेस्ट मॉनिटरिंग अॅण्ड अॅडक्यायरी सार्विक्सेस (ओपीएएस)								
१	धुळे	१८५६	०	०.०००	१०	०.८०	४०	४.००	१०	०.८०	१५२०	७.६०	०	०.००	१.३६	४	४.००	१८.९६
२	जळगाव	५१९८	०	०.०००	१०	०.८०	११०	११.००	१०	१.६०	४२५०	११.२६	०	०.००	३.८४	१०	१०.००	४८.४९
३	नाशिक वि.	७०५४	०	०.०००	२०	१.६०	१५०	१५.००	३०	२.४०	५७७०	२६.८६	०	०.००	५.२	१४	१४.००	६६.६५
	अहमदनार	१७८	०	०.०००	१०	०.८०	२०	२.००	१०	०.८०	८०	८.००	१	०.४०	०.७२	१	२.००	१०.७२
४	पुणे वि.	१७८	०	०.०००	१०	०.८०	२०	२.००	१०	०.८०	८०	४.००	१	०.४०	०.७२	१	२.००	१०.७२
	औरंगाबाद	४१२४	०	०.०००	१०	०.८०	१०	१.००	१०	०.८०	३३७०	१६.८६	०	०.००	३.०६	१०	१०.००	४१.३०
५	जालना	२१५०	०	०.०००	१०	०.८०	६०	६.००	१०	०.८०	२४९०	१२.०५	०	०.००	२.४८	६	६.००	२७.८३
	लोड	३४०८	०	०.०००	१०	०.८०	८०	८.००	१०	०.८०	२७९०	१३.१५	०	०.००	२.५२	७	७.००	३३.४७
७	ओरंगाबाद वि.	१०४६२	०	०.०००	३०	२.४०	२३०	२३.००	३०	२.४०	८५७०	४२.८६	०	०.००	७.७५	२३	२३.००	१०२.६०
	नांदेड	३३३८	०	०.०००	१०	०.८०	७०	७.००	१०	०.८०	२७३०	१३.६६	०	०.००	२.४७	७	७.००	३२.१२
८	परभणी	२६५१	०	०.०००	१०	०.८०	६०	६.००	१०	०.८०	२१७०	१०.८५	१	०.४०	१.१६	६	६.००	२६.६१
	लातपुर वि.	५१८१	०	०.०००	२०	१.६०	१३०	१३.००	२०	१.६०	४१००	२४.५०	१	०.४०	७.७५	२३	२३.००	१०२.६०
९	बुलढाणा	२१६७	०	०.०००	१०	०.८०	५०	५.००	१०	०.८०	१७७०	८.८६	०	०.००	२.४७	७	७.००	३२.१२
	अकोला	१५५२	३०	२.७५०	१०	०.८०	३०	३.००	१०	०.८०	१२७०	६.३५	१	०.४०	१.१६	३	३.००	१७.८०
११	वाराणी	३८८	०	०.०००	१०	०.८०	१०	१.००	१०	०.८०	३२०	१.६०	०	०.००	०.२९	३	२.००	५.६९
	अमरावती	११९२४	०	०.०००	१०	०.८०	४०	४.००	१०	०.८०	१५७०	७.८५	०	०.००	१.४२	४	४.००	१८.८७
१२	यवतमाळ	४४३८	०	०.०००	२०	१.६०	१०	१.००	१०	०.८०	३६४०	१८.२०	०	०.००	३.२७	१०	१०.००	४३.६७
	अमरावती वि.	१०४६१	३०	२.७००	६०	४.८०	२२०	२२.००	५०	४.००	४५७०	४२.८५	१	०.४०	७.७३	२४	२४.००	१०६.०८
१४	वर्धा	११९८	०	०.०००	१०	०.८०	४०	४.००	१०	०.८०	१५७०	७.८५	०	०.००	१.४२	४	४.००	१८.८७
	नागार	१०४३	०	०.०००	१०	०.८०	३०	३.००	१०	०.८०	८५०	४.२५	०	०.००	०.७७	२	२.००	११.२२
१६	चांदपूर	११११	०	०.०००	१०	०.८०	३०	३.००	१०	०.८०	१९०	४.८५	०	०.००	०.८८	३	३.००	१२.९३
	नागारपूर वि.	४१५२	०	०.०००	३०	२.४०	१००	१०.००	३०	२.४०	३३१०	१६.९५	०	०.००	३.०७	११	१.००	४३.०२
१८	राज्य एकूण	३११२४	३०	२.७००	१७०	४५०	१३.६०	४५.००	१७०	१३.६०	३२०००	१६.९०	३	१.२०	२८.९०	८५	८५.००	३१०.००

ICAR-Central Institute for Cotton Research, Nagpur

PINK BOLLWORM MANAGEMENT STRATEGIES FOR KHARIF 2019

For Research Institutions (ICAR-CICR) and State Agricultural Universities (SAUs)

1. Monitoring for insect resistance to cry toxins and insecticides. The results and recommendations may be provided periodically to the state agricultural departments.
2. SAUs to conduct village surveys to identify high productive short duration Bt-hybrids preferably tolerant to sap-sucking insect pests. The list may be provided to the state agricultural department.
3. Planting of Bt and non-Bt hybrids on research farms for regular pest monitoring.
4. Provide training for mass multiplication of parasitoids and bio-pesticides.
5. Issue regular weekly advisories.
6. Conduct front-line demonstrations on best eco-practices for effective pest management in Bt-hybrids.
7. Conduct experiments in the field on short duration (150-160 days) varieties in high density planting under non-pesticide-pest-management.

For State Agricultural Department

1. Farmers may be apprised of a list of high productive short duration hybrids that would escape pink bollworm. Farmers may be informed that long duration hybrids would subject to pink bollworm infestation.
2. Facilitate mass production of *Trichogramma bactriae* using mass production protocol available with NBAIR, Bangalore. The parasitoids may be released during October-December across the state.
3. Starting from August, install pink bollworm pheromone traps @ 5 traps per hectare in at least one field per village in about 100 villages spread across in each of the major cotton growing districts. The lures must be changed periodically.
4. Farmers may be advised to remove and destroy 'Rosette flowers'.
5. Advise farmers for initiation of chemical control measures when pest crossed ETL (Economic Threshold Level)- i.e. 10% damaged flowers (Rosette flowers) or 10% damaged green bolls (at least two bolls out of 20 having white or pink larvae or exit holes) or 8 moths catch per pheromone trap for consecutive 3 days.
6. Suggest spray of Chlorpyrifos or Quinalphos or Thiodicarb during mid-September to October and use of any synthetic pyrethroid in November is suggested. Insecticide sprays in November –December may be taken up only in fields having at-least 8-10 green bolls per plant, generally in irrigated cotton. Insecticide spray must be done to protect green bolls only after picking the fully open bolls.
7. About 20 green bolls from 20 random plants may be dissected once a week from mid-September to December. At economic threshold level of 10-15% loculi damage with live pink bollworm larvae, the above insecticide sprays may be recommended.
8. Recommend termination of all cotton crop by December/mid-January in central zone states and where sowing is being taken up in June in south Zone.
9. Install pheromone traps at all market yards and ginneries for mass trapping of pink bollworm moths.
10. Programmes for cotton stalk composting to be taken up.
11. Cotton stalks have industrial application for particle boards, energy, charcoal pelleting etc., CIRCOT Mumbai may be contacted for complete details. Area-wide

- programmes may be taken up for effective utilization of cotton stalks for value addition that also provides additional income to farmers.
12. Conduct regular training camps for farmers on pest scouting and eco-friendly management practices.
 13. Encourage farmers to follow IPM/IRM practices especially during the first three months of crop growth which will delay or even obviate the need for any insecticides.
 14. Strictly discourage the use of insecticide mixtures.
 15. Consider the weekly advisories issued by CICR and state agricultural universities for dissemination among farmers.
 16. ICAR-CICR has developed integrated "CICR Cotton App" and it is available in google store. Weekly Advisories issued by ICAR-CICR shall be available on CICR Cotton App. All stakeholders to use and encourage wide use of the App for better cotton production and pest management.
 17. Restriction of cotton Seed sale for sowing and its movement throughout the State to avoid pre seasonal sowing as well as minimize the sowing window.

For Department of Agriculture and Cooperation, Ministry of Agriculture and Farmers Welfare

1. Permit 'refuge-in-bag' (RIB) with 95:5 (90-95% Bt seeds: 5-10% non Bt seeds as permissible limits). The non-Bt seeds must be of the near-isogenic hybrid corresponding to the BG-II hybrid. RIB to be made mandatory.

For Seed Companies

1. Promote short duration early maturing varieties/hybrids, mature in less than 180 days.
2. Discontinue long duration hybrids that promote multiple cycles of pink bollworm and aggravate insect resistance to cry toxins. Such hybrids are also prone to risk of bollworm damage.
3. Ensure that the RIB is followed and refuge seed variety/hybrid provided with Bt-hybrid seeds is also of same maturity duration. If refuge seed is supplied separately, the same may be planted along side.

For Farmers

1. Terminate the crop by December/mid-January (for central and south India) and by October in North India.
2. Crop rotation to be followed to break the life cycle of pink bollworm.
3. Procure seeds of authentic Bt-cotton hybrids or variety.
4. Synchronous sowing with early maturing short duration Bt-cotton hybrids/ varieties recommended for the region to escape from pink bollworm attack.
5. Inspect the crop at squaring and flowering stage of the crop for presence of pink bollworm larvae within flowers.
6. Install pheromone traps near ginneries to trap suicidal emergence if any.
7. Install pheromone traps in fields during the season and also near go-downs, ginning mills, market yards, storage rooms etc., to trap post season moths.
8. Fields that has suffered heavy damage due to PBW last year may be closely monitored during the current season.
9. Monitoring of pink bollworms using pheromone traps may be initiated 45 days after sowing. Install pheromone traps @ 5/ha for monitoring moth activity of PBW. ETL

(Economic Threshold Level) of PBW is 8 moths catch per pheromone trap for consecutive 3 days.

10. Use lures of authentic quality and change them at recommended intervals.
11. Inspect the crop at squaring and flowering stage of the crop for presence of PBW larvae within flowers and the ETL at this stage is 10% damaged flowers (Rosette flowers). If necessary spraying of recommended insecticide may be advocated.
12. At boll formation stage, farmers are advised to inspect presence and damage of PBW by plucking 20 green bolls from different plants randomly. ETL at this stage is 10% damaged green bolls (at least two out of 20 bolls having white or pink larvae/ exit holes).
13. Strictly avoid spraying pyrethroids before November or any insecticide mixtures at any time to prevent whitefly/aphid outbreaks.
14. Spray of neem seed Kernel extract 5% + Neem oil 50 ml/ + detergent powder/ soap 10gm in 10 litre of water at 50-60 DAS.
15. Release of *Trichogramma bactrae* @ 60000/acre thrice at weekly intervals between 90-120 DAS. Avoid spraying of insecticides at least for 10 days from date of release.
16. Picking of clean and infested cotton may be carried out separately. Clean cotton may be stored or marketed. Infested cotton should be destroyed.
17. Do not use extremely (Red triangle) to highly hazardous (yellow triangle) insecticides as these insecticides are not only ecologically hazardous, but are also detrimental to several important predatory insects such as the coccinellid beetles and several parasitoid wasps.
18. Always follow label claim for use of chemical insecticides for pest control.
19. Never use tank mixtures of any agrochemicals alongwith insecticides.
20. Do not extend cotton crop beyond January.
21. Clean up fields of residual stalks and partially opened bolls.
22. Do not store infested or stained cotton in godowns.

For Ginneries and market yard

1. Maintain cleanliness in and around ginneries.
2. Install pheromone traps at all market yards and ginneries and destroy captured moths.

XXXXX

ADVISORY FOR BETTER COTTON PRODUCTION

1) Months of April and May for North Zone:

- Prepare the land after harvest of Rabi crops.
- Undertake sowings from April to 15th May.
- Seed rate for Deshi cotton 10-12 Kg / ha, American cotton 16-20 kg / ha, Hybrid 3-5 kg / ha and Bt. 1-1.5 kg / ha.
- Treat the seed with carbendazim 2 gm / Kg for rootrot affected areas and Imidaclorprid @ 7.5 gm / kg of seed against the sucking pests.
- Application of fertilizer: 80-100 kg N / ha for American cotton, 50 kg N / ha for Deshi cotton alongwith 30 Kg phosphate / ha for Deshi and American cotton. In case of Hybrid: 150 Kg N / ha, 60 kg phosphate / ha, 60 kg potash / ha and 25 kg ZnSo₄ / ha considering the status of nutrients in soil health card.
- Apply ½ N as a basal and full dose of P & K for American, Deshi and Hybrid Cotton.
- Select the suitable Hybrid / Deshi / Bt. Hybrid of cotton resistance to pests.
- May undertake intercrop of Urdbean and Moongbean.
- Uproot residues of previous crop.
- Application of Farm Yard Manure (FYM) or compost @ 2-3 tonnes / ha or vermi compost @ 2.5 tonnes / ha 14-15 days before sowing.
- Treat the seed with bio fertilizer such as Azotobacter @ 25 gm / kg, PSB @ 25 g / kg and Trichoderma viride @ 8 gm / kg of seed deep in 15-30 minutes and dry in shade 24 hours before sowing.

2) Month of June for North, Central and South zones:

- Thinning 25-30 DAS to maintain the plant to plant distance.
- 1st weeding before 1st irrigation e.i 30-40 DAS.
- Apply 25% basal dose of N before 1st irrigation in North zone.
- Start pre-Monsoon sowing of cotton in south and central zones.
- Field visit regularly by farmers to monitor the pests in North Zone.
- Seeds of rainfed cotton are sown with onset of Monsoon in Central and South zones.
- Sowing of Non Bt varieties before 15th July to avoid stress and bollworm infestation in Central and South Zones.
- Purchase of seed from agencies authorized by Government.
- Prefer deshi cotton cultivation in rainfed area.
- Seed treatment with carbendazim 2 gm / Kg of seed for rootrot affected area and Imidaclorprid @ 7.5 gm / kg of seed against the sucking pests.
- In Termite affected area, seed treatment with 10 ml Chlorpyrifos / kg of seed.
- Select the suitable Hybrid / Deshi variety / Bt. Hybrid of cotton resistance to pests.

ADVISORY FOR BETTER COTTON PRODUCTION

- Sowing of Intercrop like Tur, Urdbean and Moongbean.
- Planting the barrier crop such as Bajra, Pigeonpea, Maize and Sorghum to prevent the movement of pests.
- Prepare the Broad Bed Furrow (BBF) System alongwith topography with 150-180 cm wide bed, 30 cm wide furrow and 15 cm depth for shallow and medium soil.
- Apply Farm Yard Manure (FYM) or compost @ 2-3 tonnes / ha or vermi compost @ 2.5 tonnes / ha 14-15 days before sowing.
- Treat seed with bio fertilizer such as Azotobacter @ 25 gm / kg, PSB @ 25 g / kg and Trichoderma viride @ 8 gm / kg of seed deep in 15-30 minutes and dry in shade 24 hours before sowing.
- Seed rate for south and central zones irrigated crop is 18-20 kg / ha and rainfed 12-15 kg / ha, Hybrid irrigated 2-3 kg / ha and rainfed 3-3.5 kg / ha.
- Recommended dose of fertilizers in central zone is N 40 kg / ha, P 20 kg / ha and K 20 kg / ha for deshi cotton and N 50 kg / ha, P 25 kg / ha and K 25 kg / ha for American cotton and hybrid N 160 kg / ha, P 80 kg / ha and K 80 kg / ha. In south zone, for American cotton N 90 kg / ha, P 45 kg / ha and K 45 kg / ha and for hybrids N 120 kg / ha, P 60 kg / ha and K 60 kg / ha as per the status of nutrients reported in soil health card.
- Application of N fertilizer in 3 split doses at 1/3 sowing time, 1/3 square formation and remaining 1/3 at peak flowering stage for central zone and south zone, phosphate applied as basal dose and N and K need to be applied in 3 equal splits on 30, 60 and 90 days after sowing.

3) Months of July for North, Central and South zones:

- Thinning should be started 25-30 DAS to maintain the plant to plant distance. The optimum plant population for Deshi cotton is 30 cm and 60-70 cm for Hybrid.
- 1st weeding should be completed before 1st irrigation i.e. 30-40 DAS.
- 25% basal dose of N should be applied before 1st irrigation in North zone.
- Farmers are advised to visit the fields on regular basis to monitor the pests and diseases.
- Non Bt varieties are sown before 15th July to avoid stress and bollworm infestation.
- Cotton seed should be purchased from the authorized dealers etc.
- In rainfed zone, deshi cotton should be preferred.
- Seed treatment with carbendaszim 2 gm / Kg of seed for rootrot affected area and Imidaclorprid @ 7.5 gm / kg of seed against the sucking pest.
- In Termite affect area seed treatment with 10ml Chloropyriphos / kg of seed.
- Select the suitable available Hybrid / Desi / Bt. Hybrid of cotton for resistance to pests and diseases.

ADVISORY FOR BETTER COTTON PRODUCTION

- Sowing of intercrop like Tur, Urdbean and Moongbean.
- Prepare the Broad Bed Furrow system alongwith topography with 150-180 cm wide bed, 30 cm wide furrow and 15 cm depth for shallow and medium soil.
- Application of Farm Yard Manure (FYM) or compost @ 2-3 tonnes / ha or vermi-compost @ 2.5 tonnes / ha 14-15 days before sowing.
- Seeds are treated with bio fertilizers such as Azotobacter @ 25 gm / kg, PSB @ 25 gm / kg and Trichodermaviride @ 8 gm / kg of seed deep in 15-30 minutes and dry in shade 24 hours before sowing.
- Seed rate for south and central zone as irrigated crop is 12-15 kg/ ha and rainfed 18-20 kg / ha , Hybrid irrigated 2-3 kg / ha and rainfed 3-3.5 kg / ha.
- In central zone recommended dose of fertiliser is 40 kg / ha, P 20 kg / ha and 20 kg / ha K for deshi cotton and N 50 kg / ha, P 25 kg / ha and K 25 kg / ha for American cotton. In hybrid, N 160 kg / ha, P 80 kg / ha and K 80 kg / ha . In south zone, for American cotton N 90 kg / ha, P 45 kg / ha and K 45 kg / ha and for hybrids N 120 kg / ha, P 60 kg / ha and K 60 kg / ha.
- Application of N fertiliser in 3 split doses at 1/3 sowing time, 1/3 square formation and remaining 1/3 at peak flowering stage for central zone. And for south zone, phosphate applied as basal dose and N and K should be applied in 3 equal splits on 30, 60 and 90 days after sowing.
- Cotton sowing completed before the last week of July for best result.
- In Northern zone crop is 60-80 days old and vegetative to fruit initiation stage, inter culture operation carried out for weed removal.

4. Month of August for North, Central and South zones:

- Application of 50% fertilizers first fortnight of August for deshi cotton.
- Weeding is continue if weed growth is appeared.
- Farmers are advised to visit the fields on regular basis to monitor the pests and diseases.
- Farmers are advised to remain aware if continuous rain, 15-20 days dry spell, high humidity, Cloudy weather as these are favourable for disease and pests appearance.
- Drain out the excess water if the field is water stagnated.
- Avoid the spraying for minor pests.
- Spray the pesticide against the sucking pest viz Aphids, Jassids, Thrips on the basis of ETL. If the infestation of the above pest is high, spray the Dimethoate 30 % E.C @ 1 ml / litre of water, Methyl Demeton 25 % E.C 8 ml / 10 litre of water. Spraying of Spinosad 45 % E.C @ 0.01 % and Carbaryl 50 % WP @ 4 gm/ litre of water particularly for Spotted and American Bollworm. For whitefly spraying of Methyl demeton 20 % EC @ 4 ml / litre of water, Dimethoate 30 % EC @ 33 ml /10 litre of water after consulting District Agriculture Officer.

ADVISORY FOR BETTER COTTON PRODUCTION**5. Month of September for North, Central and South zones:**

- Spray of micronutrients, 0.2 % MgSo₄, 2% urea followed by 2% DAP to ensure the proper *CRY1AC* gene activity in Bt hybrids.
- Farmers are advised not to spray the mixture of Neonicotinoid, Pyrethroids and Fipronil as it aggravate the whitefly infestation.
- Place the pheromone trap in the field 5 Nos. per ha for monitoring the pink bollworm.
- Foliar spray of any of the one pesticides Acetamiprid 20 SP @ 0.4 ml / litre of water, Thiacloprid 1 ml / litre of water, Thiamethoxam 25 WG @ 0.5ml / litre of water for whitefly.
- To control the spotted bollworm foliar spray of Fenvalerate 20 EC @ 1 ml / litre of water, Deltamethrin 2.8 EC @ 1 ml / litre of water, Quinalphos 25 EC @ 2 ml / litre of water.

6. Month of October for North, Central and South zones:

- Farmers are advised to ensure clean and neat picking to maintain the good quality of produce.
- Farmers are advised not to irrigate the field after 1/3 opening of the bolls.
- Avoid the picking of rotted bolls.
- Dry the kapas before storage.
- Irrigate the field if the plant suffer moisture stress.
- Intercultural operations carried out, if needed.
- Foliar application of micronutrient 0.2 % MgSo₄, 2 % KNO₃ should be done at boll development stage.
- Spray the pesticide against the sucking pest viz Aphids, Jassids, Thrips on the basis of ETL. If the infestation of the above pest is high spray the Dimethoate 30 % E.C @ 1 ml / litre of water, Methyl Demeton 25 % E.C 8 ml / 10 litre of water. Spraying of Spinosad 45 % E.C @ 0.01 % and Carbaryl 50 % WP @ 4 gm / litre of water particularly for Spotted and American Boll worm. For whitefly spraying of Methyl demeton 20 % EC @ 4 ml / litre of water, Dimethoate 30 % EC @ 33 ml /10 litre of water.

7. Month of November for North, Central and South zones:

- Farmers are advised to adopt clean picking practices.
- First picking cotton should be stored separately.
- Harvesting of cotton is done in last week of November.

ADVISORY FOR BETTER COTTON PRODUCTION**8. Month of December for Central and South zones:**

- Picking should be done in bright sunshine.
- Dry the seed cotton 2-3 days on concrete floor or tarpaulin sheet.
- If Para wilt and leaf Redning observed then recommended measures may be initiated.
- Farmers are advised to initiate the Pheromone trap @ 5-6 / ha to monitor the pink boll worm and if the ETL of 8 moth per trap per night for three consecutive night control measures must be initiated. Monitor the pink boll worm once in every three days.
- If the pink bollworm exceeds 24 per trap after three days taken up one spray of any Synthetic Pyrithroid.
- Insecticide spray in December may be taken up only in the field having at least 8-10 green boll per plant, generally in irrigated cotton.
- Insecticide spray must be done to protect green bolls only after picking full open bolls.
- Synthetic Pyrethroid spray should be restricted to one or two spray, so as to avoid pest resurgence of whitefly and American bollworm.
- In south zone few areas are in peak flowering and boll development stages. For late sown crop, earthing up and top dressing with Nitrogen and Potassium are recommended.
- To manage the broad leave weeds in the late sown crop, post emergence application of Pyriproxyfen Sodium 10 % SC @ 62.5 g / ha and manage grass weeds application of Quizalofop-O ethyl 5% @ 50g / ha are recommended.
- Farmers are advised to terminate the crop in December.

9. Month of January for Central and South zones:

- Avoid prolonging of crop through irrigation and fertilizer as late formed bolls may be severely attacked by pink bollworm incidence.
- Avoid ratooning of summer cotton.
- Avoid the use of gunny bags to prevent contamination.
- Do not store cotton stalks, residues and infested seed cotton.
- If seeds are infested, it may be destroyed immediately.
- Promote removal and destruction of cotton stubbles to prevent the next year infestation.

10. Months of February and March for Central and South zones:

- Undertake deep summer ploughing.
